

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ

---

*Карагандинская академия имени Баримбека Бейсенова
Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚОЛТАҢБА ЖАЗБАСЫН ЗЕРТТЕУІ**

**ПОЧЕРКОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Оқу құралы

Учебное пособие

ҚАРАҒАНДЫ
2015

ББК 67.51я73

Д14

Қазақстан Республикасының қолтаңба жазбасын зерттеуі: Оқу құралы — Қарағанды: Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2015. — 80 б.= Почерковедческие исследования Республики Казахстан: Учебное пособие — Караганда: Карагандинская академия имени Б. Бейсенова, 2015. 80 с.

ISBN 978-601-233-454-6

Қазақстан Республикасының қолтаңба жазбасын зерттеуі туралы заманауи білімдер негізінде және қолтаңба жазбасын зерттеулер жүргізу практикасының ерекшеліктерін ескере отырып оқу құралында құқық қорғау органдары үшін мамандарды даярлайтын ведомстволық ЖОО-да оқытылатын «Қазақстан Республикасының қолтаңба жазбасын зерттеуі» пәні бойынша сұрақтар қарастырылады.

Оқу құралының мазмұнының нысаны емтиханға жеткілікті шұғыл дайындалуға мүмкіндік береді. Оқу құралы емтихан билеттері мен сабақтың сұрақтарын құрастыру барысында оқытушыларға көмегін тигізуі мүмкін.

Басылымды даярлау кезінде Ресей және Қазақстан ғалымдары: И.А. Анищенко, А.Ф. Аубакиров, А.И. Бастрыкин, А.Я. Гинзбург, В.Е. Корноухов, Т.Ф. Моисеева, А.П. Пацкевич, С.С. Самищенко, Л.Г. Эджубова және тағы басқалардың бұрынырақта жарық көрген оқу құралдары пайдаланылды. Озық жедел-криминалистикалық практика, осы құралы авторларының жеке тәжірибелері ескерілді.

Құрастырушы - авторлар / Авторы-составители:

А. Б. Жакулин – заң ғылымдарының кандидаты, доцент

А. Г. Еленюк – заң ғылымдарының кандидаты

Б. С. Телемисов – заң ғылымдарының магистрі

А. Ж. Жунусова – заң ғылымдарының магистрі

С. С. Шарипов – заң ғылымдарының магистрі

Рецензент: Главный криминалист УОМР ОКД МВД РК
майор полиции М. Б. Ченемесов.

ISBN 978-601-233-454-6

ББК 67.51я73

© Қазақстан Республикасы ИМ
Б.Бейсенова атындағы Қарағанды
академиясы, 2015;

© Авторлар ұжымы

Кіріспе

Елдегі күрделі әлеуметтік-экономикалық және қылмыстық жағдайдағы құқық қорғау органдарының тиімділігі негізінен ғылым мен техниканың заманауи жетістіктерін белсенді және уақытылы пайдалануға байланысты. Мәселенің шешімі ұйымдастырылған және ғылыми шаралар кешені арқылы, атап айтқанда криминалистикалық зерттеу саласының практикасына жаңа зерттеу әдістерінің практикасын әзірлеу және енгізу арқылы жүзеге асырылады.

Қолтаңбатану зерттеулері заң мен құқықтық тәртіпті нығайтуға айтарлықтай үлес қосады. Ол барлық зерттеу түрлерінің жалпы санының шамамен 15% -ны құрайды және бұл «меншікті салмақ» жыл сайын артып келеді.

Қолтаңбатану зерттеулері криминалистикалық зерттеулердің ең қиын түрлерінің бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Оны жүргізудің қиындығы, адамның жазбаша біліктілігі күрделі психофизиологиялық негізге ие, қолжазбаны орындау процесі – зерттеудің тікелей объектісі жиі бірнеше түрлі сыртқы немесе ішкі факторлардың ықпалына байланысты.

Сонымен бірге, криминалистикалық зерттеулерді дамытудың қазіргі деңгейі көптеген идентификациялық және идентификациялық емес міндеттерін шешуге мүмкіндік береді. Бұл, ең алдымен, зерттеу объектісі ретінде қолтаңбалардың үлгілері туралы, сондай-ақ оның криминалистикалық зерттеудің әдісі туралы ғылыми білімдердің шектеулері айтарлықтай кеңейеді, мұның өзі қолтаңбатану зерттеулерінің теориялық сұрақтарына қызығушылығын тудырады.

І ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Жазу мен қолтаңба түсінігі. Қолтаңбаның жеке даралығы және салыстырмалы тұрақтылығы. Адамның жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасуы

Қоғам дамуының белгілі бір кезеңінде байланыстың жалғыз нысаны ретінде сөйлесу адамдар байланысының күрделі және артып келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандырудан бас тартты. Хат байланыстың қосымша құралы ретінде пайда болды.

Хаттың негізгі мақсаты ұзақ қашықтыққа сөйлеуді жеткізу және оны уақытында бекіту болып табылады. Бұл мақсаттарға жету үшін сөйлеу, сөз, слог, дыбыстар және т.б. тарататын арнайы сипаттама белгілер немесе бейнелер жасалады. Хаттар түрінде арнайы жасалған әріптік жүйе белгілі бір мазмұнды (мағынаны) білдіретін құрал ретінде қызмет етеді, адамдарға қарым-қатынас жасау мүмкіндігін береді, адамға жаңа білім алуға мүмкіндік береді.

Жазудың қалыптасуының ұзақ тарихы бар. Оның шығу тегі мен дамуы бірнеше мыңжылдық кезеңді қамтиды. Осы уақыт ішінде жазбалық құралдар, материалдар, оның түрлері, графикалық белгілердің құрылымы өзгерді. Адамзат символдық (идеограмма) бейнелеу (пиктограмма) жазуларынан қазіргі заманғы алфавиттік-сандық жазуға дейінгі үлкен жолдан өтті.

Қазіргі кезде хат қазіргі заманғы қоғам дамуы елестете алмайтын негізгі байланыс құралдарының бірі болды. Әрі қарай оны меңгеруге және оын пайдалануды жеңілдетені хаттың ерекшелігі – бұл тілдің фонеткасы.

Осыған сәйкес, хат – бұл дыбыстық сөйлеуге қосымша, дыбыстық сөйлеудің белгілі бір түрін көрсететін және уақыт қашықтығынан беріп, уақытында бекітуге арналған графикалық белгілер арқылы жүзеге асырылатын адамдардың сөйлесу құралдары. Техникалық тұрғыдан, адам ойын жеткізу тілі жазба белгілерімен жүзеге асырылады.

Осыларды ескере отырып, хат өзіне екі құрылымдық бөліктерді құрайды: жазба тілі, яғни мазмұны жағынан (автортанушылық зерттеу объектісі); қолтаңба, яғни ойлардың графикалық бейнесі (қолжазба зерттеуінің объектілері). Жазу тілі ойды жеткізудің сөйлеу құралдарын қамтиды.

Қолжазба – бұл қолжазбада жазылған әдеттегі қозғалыстар жүйесі, оның қалыптасу негізі жазушы-қозғалу дағдысы болып табылады.

Идентификациялау теориясының ережелерінен объектінің теңдігін анықтау үшін оның кескінделу, жеке даралығы және салыстырмалы тұрақтылық қабілеті қасиеттеріне ие екендігі. Қолжазбада осындай қасиеттері бар ма? Бұл сұрақтардың жауабы анатомия, физиология, психология, биомеханика саласындағы қолжазбатану-ғалым мамандарымен тығыз байланыста шешілуі мүмкін.

Криминалистикалық зерттеу объектісі ретінде қолтаңбаны зерттеу кезінде криминалистикалық зерттеумен шешілетін сараптамалық міндеттерге: жеке даралығы, салыстырмалы тұрақтылығы.

Қолтаңбаның жеке даралығы.

Қолтаңбаның қалыптасу негізі жазу-қозғалыс дағдысында жатыр. Психологиялық дағдысына - адамның жеке тәжірибесінде дамыған және тұрақты және стандартты түрде белгілі бір әрекеттерді жасауға мүмкіндік беретін реттеу процестерінің жүйесі. Осы анықтамада көрінеді, табиғатта біртұтас болып табылатын адамның нақты мақсатты әрекетінің нәтижесінде дағды қалыптасады. Дағды адаммен қажетті әрекеттерді орындау кезінде тұрақтылық пен жеке даралықты қалыптастырады. Қолжазбаның осы қасиеттерге ие екендігін түсіндіру үшін жазуды үйрету аралығындағы және жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасу үрдісіне назар аудару қажет.

Жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасуы бір уақытта жазуды үйретумен бірге жүреді. Бұл үрдіс баланың мектепке баруына бұрын, оған қоса мектеп жасынан бұрын басталады. Психологтар жүргізген көптеген эксперименттер көрсеткендей, осы кезеңде (мектепке барғанға дейін бес-алты жыл) баланың қолайлы жағдайларда кейбір қозғалыстарды игере алауы, кейін рек оның жазу-қозғалысы дағдысы негізінің қалыптасуына өз кезегінде алып келеді. Білім алушыларға қойылған міндеттердің мазмұны мен мақсаттарына байланысты, жазу-қозғалыс дағдысы үрдісі төрт кезеңге бөлінеді: элементтік, әріптік, байланыстыра және шапшаң жазудан тұрады.

Элементтік жазу бастапқы кезеңі болып табылады. Мұнда оқушының сөздердің дыбыстық құрамымен, дыбыстардың графикалық нышандарымен, жазбаша элементтер түріне қойылатын талаптармен, оларды біріктірудің ережелерімен, жазудың гигиеналық және техникалық ережелермен таныстырубасты мақсаты болып табылады.

Әріптік жазу. Оқушылар үшін қағаз бетіндегі әріптердің бейнесі – өте күрделі үрдіс болып табылады. Негізгі міндет – жазба белгілері қалай дұрыс орындау керектігін білу. Мысалы, әріптерді құрайтын құрылымдық элементтерді бірдей еңісте орындау және т.б.

Жазу-қозғалыс дағдысын қалыптасуының келесі кезеңі – байланыстырып жазу. Бұл жерде ең басты назар баланың жазба белгілерінің элементтерін, сөздерді әріптермен үйлестіруге, сондай-ақ әріптерді сызық бойымен дұрыс орындау ережелерін қадағалау. Оқушы әріптерді бірдей көлемде, қысыммен, еңісте орындауға тырысады. Байланыстырып жазу барысында оқытудың алғашқы екі кезеңінде алынған дағдылар бекітіледі және автоматтандырылады.

Аталған аталмыш кезеңдердің ешқайсысында (элементтік, әріптік, байланысты) қолтаңбаны қалыптастыру туралы әзірге дамыған қозғалыстар жүйесі туралы айтуға болмайды. Дағдылардың жеке даралығы жазуды үйретудің осы кезеңінде нашар көрінеді, өйткені оқушы бекітілген жазба түрлерін басшылыққа ала отырып, жазу белгілері байланысының түрлеріне механикалық тұрғыдан еліктейді.

Жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасуының келесі сатысы шапшаң жазуда жатыр. Алдыңғы деңгейден айырмашылығы (техникалық және

графикалық дағдыларды меңгеріп алуы) оқушылар толықтай мазмұнының мағынасына, жазудың мазмұнына назар аударады. Бірінші кезекте мәтіннің мағынасы мен мазмұны, жазу дағдыларын меңгеруден тұрады. Шапшаң жазу қалыптасуының ерекшелігі бұл үрдіс кезеңінің тұтастығында. Адам сөздерді орындау кезінде оларды құрастыратын дыбыстарға бөлмейді. Ол жазуды неғұрлым тезірек орындаса, соғұрлым қолтаңба байланысқан болады.

Жазу-қозғалыс дағдысын қалыптастырудың кезеңдері толығымен сұраққа жауап бермейді: не себепті әрбір адамның қолтаңбасы жеке даралыққа ие. Мектепті жазуға үйрету ұжымдық үрдіс. Жазуды оқытуда бір сыныпта (немесе сыныптарда) оқушыларға мұғалімнің оларды тақтада жазба элементтерін сыза отырып көрсетуі. Жазбаша сабақтарда балалар өздерінің жазба дәптерлерінде жазбаша түрде жазылған графикалық элементтерді орындайды.

Қолтаңбаның жеке даралығы, дәлірек адамның жазу-қозғалыс дағдысының жеке даралығы, егер де осындай дағдының қалыптасуы стандартты жазуға қатысты қосымшалармен немесе қысқартулармен, ерекше өзгерістерімен көрсетіледі. Бұл ерекшеліктер жазуды үйрену барысында бірте-бірте пайда болады және көптеген себептерге байланысты.

1.2 Криминалистикалық қолжазбатанудың пәні.

Криминалистикалық қолжазбатануды әзірлеуде жаратылыс және техникалық ғылымдардың рөлі. Жазу зерттеуі дамуының қысқа очеркі

Қолтаңбаны криминалистикалық зерттеу, кез-келген зерттеулер сияқты практикалық қызмет түрі болып табылады. Сондықтан, ғылыми білім саласы ретінде криминалистикалық қолжазбатану мен қолжазбатану сараптамасы арасындағы өзгешелік пен байланыс, теориясы мен тәжірибесі, ғылыми және тәжірибелік қызметі арақатынасымен анықталады. Қолтаңбаны зерттеудің әдістемесі мен әдістері криминалистикалық зерттеулер кезінде тікелей қолданылады. Оларсыз, қолтаңба-мамандарының зерттеулері ғылыми тұрғыдан емес, тек эмпирикалық сипатта болатын еді. Теория әдіснамалық құралдарды дамыту үшін негіз болып табылады және соынмен бірге практиканы ғылыми зерттеулердің сенімділігі, ұсынылатын әдістердің тиімділігі және зерттеу әдістері туралы ақпараттар көзі ретінде пайдаланады. Ғылыми білім саласы ретінде криминалистикалық қолжазбаның пәні, әдісі және жүйесі бар. Қолжазба зерттеуі практикалық қызмет түрі ретінде криминалистикалық қолжазбадан өзгешеленетін өз пәні, өзінің объектілері, зерттеу әдістемесі мен әдістері бар.

Криминалистикалық қолтаңбатану пәнінің құрылымы өте күрделі:

а) қолтаңбаның қалыптасуының, жұмыс істеуінің және өзгеруінің, сондай-ақ оның негізі жазу-қозғалыс функционалды-динамикалық кешендерінің дағдыларында жатыр;

б) қолтаңбаны зерттеу заңдылықтарын зерделеу;

в) қылмыстық, азаматтық және арбитраждық істерді немесе профилактикалық сипаттағы дәлелдемелік маңызы бар фактілерді анықтау мақсатында қолжазба зерттеулерінің мәселелерін шешу әдістері мен әдістемесі негізінде анықталған заңдылықтарды дамыту;

Көрсетілген заңдылықтар туралы білім қолтаңбатану зерттеуінің ғылыми негіздерін құрайды.

Қолтаңба туралы жалпы оқуларының криминалистикалық зерттеу объектілері ретінде төменде келтірілген: қолтаңба және жазу-қозғалысы негізінің түсінігі; жазу үрдісінің мехнизмі; ФДК және қолтаңбаның қалыптасуының негіздері; қолтаңбаның негізгі құрылымы (сапасы) – жеке даралығы, динамикалық тұрақтылығы, өзгеруі, тандаулы өзгеруі; қолтаңбатану зерттеуінің идентификациялық және диагностикалық міндеттерін шешу үшін қолданылатын қолтаңба белгілері түсінігі, қолтаңба белгілерінің негізгі жүйесі және оның табиғаты.

Криминалистика жаратылыстану, техникалық бейімді және белгілі құқықтық ғылымдары арасындағы тәуелсіз заң интеграциялық «шекаралық» пәні. Сондықтан, криминалистика ғылымы бөлімдерінің бірі ретінде, криминалистикалық қолтаңбатану пәнінің мазмұнын ашу кезінде бір жағынан оның байланысын, ал басқа жағынан аралас пәндер пәндерінен ерекшеліктерін ескерген жөн.

Криминалистикалық қолтаңбатанудың дереккөзі ретінде жаратылыстану ғылымдарының ережелері кеңінен қолданылады. Қолтаңбаны оқыған кезде криминалистер физиология, биомеханика, анатомия, сонымен қатар психология туралы деректерді өздерінің нақты міндеттерімен салыстырып, математикалық әдістер мен электрондық есептеу техникасын қолданады. Сонымен қатар, жоғары жүйке қызметінің физиологиясына, жазу-қозғалыс аппаратының анатомиясына, жазудың биомеханикасына, дағды қызметінің психологиясы білімдері бірінші деңгейде назарға ие. Бұл білімдер бізге қолтаңбатану жазуымен зерттелетін соттық қолтаңбатану құбылыстардың табиғатын түсінуге және ғылыми түсіндіруге мүмкіндік береді.

Криминалистикалық қолтаңбатану жүргізуде басқа ғылымдардан алынған деректерді қолдану көп сатылы сипатқа ие және тиісті ғылыми деректерді бейімдеудің түрлі деңгейлерін көрсететін күрделі шығармашылық үрдіс болып табылады. Алғашқы кезеңдерде жаратылыстану ғылымынан және басқа да білім салаларынан алынған бастапқы деректерді тиісті ғылыми пәндер бойынша оларды қазіргі деңгейде дамыту қажет. Осындай, мысалға, физиологиясы мен қозғалу актісінің құрылымы, жазулардың әртүрлілігі, анатомиялық және биомеханикалық қозғалыс дағдыларын білу.

Оларды негізге ала отыра, криминалистер қолтаңба заңдылықтарының ерекшеліктерін, олардың ең маңызды және елеумі заңдылықтарын, қолтаңбаның табиғатын, оның негізгі қасиеттерін – жеке даралығын, тұрақтылығын, вариациялық сипаты, тандаулы өзгеруі, сонымен қатар, қолтаңба белгілерінің идентификациялық, диагностикалық және жіктемелік негіздерінде жатыр.

Зерттеу объектісіне қатысты заңдылықтарды білу – қолтаңба, өз кезегінде сараптама қызметінің заңдылықтарын білуіне негізделген. Зерттеу барысында психологияның ережелерін, атап айтқанда, қолтаңбатану зерттеуінің әдістемелік негіздерін, оның міндеттерін шешудің әдістерін әзірлеу үшін ғылыми негіз болып табылатын белсенділік көзқарасы маңызды рөл атқарады.

Қолтаңбатанушылық зерттеу, кез-келген зерттеу сияқты, белгілі бір құқықтық негіздерде және шарттарда жүзеге асырылатын рәсімдік іс-шара және маманның қорытындысы дәлелдемелер көзі болып табылады. Сондықтан криминалистикалық қолтаңбатану шеңберінде ғылыми зерттеулерді тағайындауға және жүргізуге, сарапшы қорытындыларын бағалауға және пайдалануға қатысты әдістемелік ережелер әзірленеді. Оларға мыналар жатады: маманның зерттеуі және пікір беруі үшін қажетті қосымша материалдар мен мәліметтер алу жөніндегі өтінішін қолданудың талаптары, орындаушының эксперименттік қолжазбалық үлгілерін алуға маманның қатысуы, белсенділіктің мүмкіндіктері мен шегі, криминалистикалық отырыста маманның тактикалық іс-әрекеттері және т.б. Криминалистикалық қолтаңбатану пәнін маман-қолтаңбатанушы қызметінің ғылыми, әдістемелік және ұйымдастырушылық негіздерін дамытуды қамтиды.

Криминалистикалық қолтаңбатану әдістемесі – бұл өз міндеттеріне қол жеткізу үшін ғылымда қолданатын әдістерінің нақты иерархиялық жүйесі.

Жалпы ғылыми әдістер жүйесінің әдістемесін, тәсілдерін, құралдарын, криминалистикалық қолтаңбатануға тән ғылыми білімдер шеңберін, практикалық зерттеулер әдістемелерімен, әдістерімен және техникалық құралдарымен ерекшеленуі керек. Алайда, олар тығыз байланысты. Ғылыми-зерттеу әдістерінің көмегімен теориялық тұжырымдамалар мен ғылыми-зерттеу міндеттерін практикалық шешу әдістері жасалады. Сол әдістер ғылыми әзірлемелер мен криминалистикалық зерттеулерде қолданылуы мүмкін. Дегенмен, ғылыми таным әдістерінің барлығын зерттеулердің әдістемесінде қолдануға болмайды. Ғылыми зерттеу үрдісінде әдісті пайдалану көлемі кеңірек. Алайда, іс жүзінде, зерттеу әдіснамасында нақты орын алатын ғылыми әдістер ғана пайдаланылуы мүмкін. Әдетте эксперименталды және практикалық мақылдаудан өткен әдістерді қолдану.

Криминалистикалық қолтаңбатану әдістерінің құрылымында (иерархиясында) жалпы гносеологиялық база материалистік диалектикалық әдіспен қалыптасады. Осы білім саласына қатысты ол жалпы танымдық (жеке) және арнайы әдістері сынға түседі. Жалпы танымдық әдістер барлық ғылымдар үшін жалпы мағынасы бар, бірақ олар білім тақырыбына тұтастай емес, оның белгілі бір бөлігіне қатысты. Өз табиғаты бойынша бұл әдістер логикалық және эмпирикалық болуы мүмкін (жаратылыстанушылық).

1.3 Қолжазбатану зерттеуін жүргізу кезінде шешілетін міндеттер

Зерттеу жұмысының құрылымында екі негізгі элемент бар: мақсаттары және оларға жетудің шарттары. Бастапқы мақсат пен шарттары ретінде оны іске асыруға бағытталған зерттеу материалдарында қамтылған сұрақтар пен бастапқы деректер пайдаланылады. Бастапқы деректерге мыналар кіреді: зерттелген қолжазбаны қамтитын құжат, болжамды орындаушымен орындалған қолтаңбасының салыстырмалы материал – үлгілері, болжамды орындаушылар туралы ақпарат және зерттеу тақырыбына қатысты зерттелетін құжаттың орындалу жағдайлары (белгіленген фактілер).

Зерттеуді бастау алдында сарапшыға қойылған сұрақ пен бастапқы деректердің негізінде шешуге жататын міндеттер туралы жалпы түсінік қалыптасады. Кейінгі зерттеу барысында ол нақтыланады, анықталады, осыған байланысты сарапшы зерттеуді дұрыс жүргізу үшін және міндеттерді шешуге арналған тиісті әдістері мен әдістемелерін тандауға мүмкіндік алады.

Зерттеу міндетінен, түпкі мақсатымен анықталған, зерттеудің аралық кезеңдерін міндеттерін немесе қосымша міндеттерін ажыратуға болады. Мысалы, қолжазбаны орындаушысын анықтау (түпкілікті міндет) кезінде бұл қолжазбаның ерекше жағдайында, мысалға, мас күйінде (зерттеудің қосымша міндеттері немесе аралық міндеттері) орындалмағанын анықтау қажет болады.

Зерттеу міндеттерін жүйелендіру міндеттерінің негізгі мақсаттары мен жағдайларын саралауға негізделген. Мақсатына қарай қолтаңбатану зерттеуі үш сыныпқа бөлінеді:

- зерттелген қолжазбаның белгілі бір орындаушысын немесе екі, одан да көп қолжазбаның аяқталу фактісін немесе олардың бір бөлігінің әр түрлі үзінділерін белгілеуге бағытталған идентификациялау;
- шартты белгілеуге бағытталған –орындаушының жағдайын, зерттелетін қолжазбаның орындалу жағдайы; қолжазба орындаушысының жынысы, жасы, басқа да әлеуметтік – демографиялық сипаттамаларына қарай топтық қатыстылығын белгілеуге бағытталған диагностикалау.

Қолтаңбатану зерттеулерінде ең көп таралған қолжазба орындаушысын (мәтін, қол қою) жасауды қамтитын идентификациялау міндеттері болып табылады. Осыған байланысты, криминалистикалық қолтаңбатану ұзақ уақыт бойы идентификациялау қолжазба теориясы ретінде қалыптасты және дамыды. Кейінірек оның басқа бағыттары қалыптаса бастады.

Идентификациялау міндеттері зерттеу объектілерін жүйелеу, олардың орындалу шарттарын, қолжазба орындаушысының қолтаңбасының ұқсастығын (немесе болмауы), бірнеше қолжазба объектілерін қатысты күдікті тұлғамен және орындаушы қолжазбаларының болуы немесе болмауы бойынша бөлінеді.

Диагностикалық міндеттері ерекше емес хаттың болуы немесе болмауы фактісін анықтауға және осы ерекше емес жағдайға байланысты міндеттердің келесі иерархиялық жүйесін құрайды:

- қолжазбаны орындау табиғатының ерекшелігі: табиғи, яғни қолжазбаны әдейі өзгертуге қатысты емес, және жасанды, яғни қолжазбаны әдейі өзгертуге байланысты;

- табиғи ерекше түріне: тұрақты, уақытша.

- табиғи ерекше топтарға: ішкі, сыртқы жаңылдыратын факторлар;

- табиғи ерекшеліктің нақты себептері;

- жасанды ерекшелік түрлеріне: жасыру мақсатында қолтаңбаның бұрмалануы, басқа қолтаңбаға еліктеуі;

- қолтаңбаның бұрмалануының және еліктеуінің нақты тәсілдері.

Белгіленген тапсырмалардың әрқайсысы тәуелсіз болуы мүмкін, яғни, маманның шешуі үшін қойылған сұрақтың (тапсырма) мазмұнымен, және аралығымен. Диагностикалық тапсырмаларды одан әрі саралау үшін объектіні жүйелендірудің негіздері және салыстырмалы материалдардың болуы (немесе болмауы) да маңызды. Соңғысы зерттеу сызбасын тандау үшін маңызды: үлгілер болмаған жағдайда (компоненттердің толық емес құрамы) салыстырмалы материал (толық компонент) болған жағдайда жіктеу қағидасына сәйкес салынған, толық ауқымды салыстыруды қоса алғанда, егжей-тегжейлі диагностикалық сызбасы қолданылады.

Криминалистикалық қолтаңбатануының жіктемелік-диагностикалық міндеттерін ең тар ауқымын құрайды және негізінен қолжазбаны орындаушының жынысын, жасы және психологиялық мінезін анықтау болып табылады.

II ЖАЗУДЫҢ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

2.1 Криминалистикалық зерттеудегі идентификациялық белгілердің түсінігі

Белгілерді анықтау түсінігі криминалистикалық идентификацияның маңызды және күрделі мәселелерінің бірі.

Әрбір объект және материалдық әлемнің құбылысы көптеген қасиеттерге, сапаларға, белгілерге ие. Бұл сондай-ақ сарапшыға қойылған сұрақтарды шешу үшін криминалистикалық объектілерге қатысты, олар салыстырылатын объектілердің ең маңызды қасиеттері мен сипаттамаларын ажырата білу керек.

Объектінің құрылымы – оның маңызды жақтарының, басқа объектілермен байланысы кезінде сандық және сапалық белгілерінің көрініс табады.

Белгі – белгілі бір заттың немесе құбылысты басқалардан ерекшелейтін және танылу белгісі, таңбасы.

Әлемдік энциклопедияда айтылғандай, белгі дегеніміз – нәрселер және құбылыстар бір-біріне қалай ұқсас екендігі немесе бір-бірінен қалай ерекшеленетіндігі айтылады.

Кез-келген нәрсе, материалдық әлемнің кез-келген құбылысы белгілі бір қасиеттерге ие, яғни бұл нәрсенің, құбылыстың кез-келген жағын сипаттайды. Адам санасына қарамастан, заттардың қасиеттері объективті.

Белгілерінің құрылымына көшуі белгілерінің қалыптасу механизімін, оларды салыстыру және қасиеттерінің белгіленген заңдылықтары негізінде бағалауды талап етеді. Материалдық әлемнің кез-келген объектілерінің қасиеттерін зерттеу үшін объектінің қасиеттерін, ең тұрақты белгілерін білу маңызды.

Әртүрлі жағдайларда объектінің қасиеттерінің көріністерін зерттеу және осы қасиеттердің көрінісі мен көріну механизімін табу қажет. Мысалы, адам беті фотосуреттерінің тұрақты нүктелері мен сызықтық өлшемдері арасы барлық өзге жағдаларда түсіру бұрышына байланысты.

«Белгілері» және «құрылымы» түсінігі мазмұнының теңдігі криминалистика ғылымында, криминалистикалық зерттеулерде көрініс таппайды, белгісі түсінігі ретінде құрылымының өзінде емес, оның көрініс табуы, кескінделуі түсіндіріледі.

Криминалистикалық идентификация белгілерді зерделеу арқылы жүзеге асырылады, олар сәйкестендірілетін объектілердің қасиеттерін анықтайды және ақырында объектілердің теңдігі жүзеге асырылады.

Қолтаңбатану зерттеулерінің теориясы мен парктикасында қолтаңба белгілерінің тұжырымдамасы әдетте қолжазбада бекітілген жазу-қозғалыс дағдысының техникалық (мағыналық емес) жағының сипаттамасымен байланысты. Бұл сипат жазушының соңғы қозғалыстар жүйесіне, кеңістіктегі бағдарына қатысты болуы мүмкін.

Қолтаңбатану зерттеулерін жүргізу кезінде маманның зерделеуіне ұсынылатын бастапқы және негізгі объектісі қолжазба болып табылады. Ол жазушының түпкілікті жазылған қозғалыстарның жүйесін және олардың қағаз парағының бағдарын көрсетеді. Жазу-қозғалыс үрдісінің сыртқы және ішкі жағының барлық басқа ерекшеліктері жанама түрде көрінеді және көпшілігінде толық емес. Қолжазбасында көрінетін жазу-қозғалыс дағдыларының барлық ерекшеліктері қолжазбаның белгілері болып табылады, олар жазбадағы соңғы қозғалыстар жүйесімен және қағаз парағындағы бағдарлармен ғана ерекшеленеді. Қолтаңба анықтамасы оның нақты, белгілі бір адамға тиесілігін, яғни қолтаңбаның ажырамас сапасы оның даралығы болып табылады. Бұл дегеніміз, қолжазбасында жазылған жазу-қозғалыс үрдісінің сипаттамалары олардың жеке дара кешендерін құрайды.

Әртүрлі адамдардағы жеке көрініс, тіпті қолтаңбаның да көптеген белгілері болуы мүмкін, бірақ олардың әрқайсысы үшін бірегей.

Белгілері топтық сипатқа ие болуы мүмкін, яғни бұл белгілердің көрінуіне байланысты бөлінген қолжазбалардың белгілі бір топтарына тән болуы мүмкін, яғни жеке топтардың топтық ерекшеліктеріне қарамастан, кездейсоқ топтарда көрінеді.

Топтық және жеке сипаты бар ерекшеліктердің нақты көрінісін ерекшелеу, сәйкестендіру шамасы жалпыға ортақ әртүрлі адамдардың қолжазбаларында немесе жалпы топтық сипаттамалармен сипатталатын қолжазбаларда бұл көріністің пайда болу жиілігімен анықталады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай отырып, қолжазбада пайда болған жазу-қозғалыс дағдыларының жазу белгілерінің ерекшелігі ретінде қарастыруға болады. Жазу-қозғалысының ерекшеліктері әртүрлі тұлғалардың қолжазбаларын дифференциациялау және қолжазбаны орындаушысын анықтау үшін ерекшеліктер жиынтығына біріктіріледі.

2.2 Жазу тілінің идентификациялық белгілері

Жазу-қозғалыс дағдысы адамда ұзақ уақыт бойы қалыптасады. Онымен қатар, адамда өз ойын дәйекті және мағыналы түрде дұрыс білдіру дағдысы қалыптасады. Жазу тілінің идентификациялық белгілерінде адамның сөйлеу мәдениеті мен хаттың семантикалық жағы көрініс табады.

Жазу тілінің белгілері жалпы және жеке белгілерге бөлінеді және үлкен көлемді мәтіндерде зерттеледі.

Жалпы белгілері адамның жазба тілін сипаттайды және қолжазбалардың авторларының меңгеру дәрежесіне қарай саралауға мүмкіндік береді. Жалпыға ортақ негіздегі қолжазбаның авторы тек болжамды түрде ғана белгіленуі мүмкін.

Жазу тілінің жеке белгілері нақты адамның жазу тілін меңгеру дағдысына белгілі бір жақтарын сипаттайды.

Жазу тілінің белгілері көбінесе орындаушыны емес, қолжазба авторын сипаттайды.

Ең көп жалпы белгілеріне жазу тілін меңгеру деңгейі табылады. Ой-пікірлер ұсыну ретіне қарай, олардың келісімділігі, сауаттылығы, стилі, жазба тілінің үш деңгейі бөлінуі мүмкін: жоғары, орташа және төмен.

Жоғары деңгейде ұсыныстың логикалық дәйектілігі және ой тереңдігі, эрудиция, кеңейтілген сөздік қоры және сауаттылықтың жоғары деңгейімен сипатталады.

Жазу тілінің орташа деңгейі стилистикалық, лексикалық және грамматикалық дағдылардың дамуының жеткіліксіз деңгейімен сипатталады, негізгі ойды жеткізу кезінде қатаң түрде кезектілігінің және тұрақтылығының болмауы, ауызекі-тұрмыстық стильдің басым болуы.

Жазу тілінің төмен деңгейі логикалық тұрақтылықтың жоқтығы, ойдың толық ашылмауы, сөздік қорының төмендігі, сауаттылықтың төмен деңгейі.

Жазу тілі деңгейінің көрсеткіштері үш дағдының дамуы дәрежесі: грамматикалық, лексикалық және стилистикалық.

Жазу тілі дағдыларының деңгейін анықтайтын өз кезегінде үш өзіндік белгілермен көрсетіледі.

1. Грамматикалық жазу дағдыларын дамыту дәрежесі. Белгілі бір тілде жазу ережелерін меңгеру деңгейіне байланысты. Сауаттылықтың жалпы деңгейін дамытуға адамның қабілеттері, білім беру әдісі, білім деңгейі, жалпы мәдениет әсер етеді.

Грамматикалық дағдының даму дәрежесі дәйексөз және синтаксистік қателер санымен анықталады және жоғары, орташа, төмен болуы мүмкін.

Жоғары деңгей қателіктердің жоқтығымен немесе қолжазбаның негізгі бөлігінде бір немесе екі шағын орфографиялық немесе пунктуациялық қателері бар және бір немесе екі синтаксистік қателіктерімен сипатталады.

Грамматикалық дағдыны дамытудың орташа деңгейі қолжазбаға төрт үлкен орфографиялық немесе пунктуациялық қателіктерден, немесе үш-бес орфографиялық немесе пунктуациялық қателерден және үш-бес синтаксистік қателіктермен сипатталады.

Төмен деңгейде қолжазбаның алты немесе одан да көп орфографиялық немесе пунктуациялық және алты немесе одан көп синтаксистік қателіктері бар болуымен сипатталады.

Қолжазбалардағы қателіктердің түрлері:

— орфографиялық қателіктер (жазба әріптерін және сөздегі әріптерді жазу ережелерін бұзу);

— пунктуациялық қателіктері (тыныс белгілерін қолдану ережелерін бұзу);

— синтаксистік қателіктері (сөйлемдерді құрастыру ережелерін бұзу).

Орта мектеп оқушыларының жазбаша жұмысын бағалау нормалары негізінде қателіктер кең таралған (анық) ережелерді бұзып, тексеру кезінде қиындық тудырмайтындар болып табылады.

Грамматикалық дағдыларының даму дәрежесін маман көбінесе авторын анықтауда емес, қолжазба орындаушысын анықтау үшін пайдаланылады.

2. Лексикалық жазу дағдыларын дамыту дәрежесі. Адамның сөз қоры (сөздік көлемі) тұрақты емес. Әрбір адам өзінің өмір бойы қалыптасатын белгілі бір сөз қорына ие және ол айналасындағы әлеуметтік ортаға, оның мәдени және кәсіби деңгейіне, мамандығына, тұрғылықты жеріне және т.б. байланысты.

Қазіргі орыс тілінің сөздік қоры қолданылу саласына қарай екі топқа бөлінеді: жалпы қолданыстағы сөздер мен қолдану саласы шектеулі сөздері. Лексикалық дағдысының дамуының деңгейі адамның сөздік қорына тәуелді, ол ауқымды (бай сөздік) немесе шектелген (жаман сөздік) болуы мүмкін.

Адамның лексикасының ерекшелігі шектеулі қолдану саласының сөздерімен анықталады:

- диалектизмдер - белгілі бір облыстарда ғана танымал түпнұсқалық халық сөздері;

- кәсіби лексика - сол саладағы ғылым мен техниканың бір саласы бойынша жұмыс істейтін адамдар пайдаланады:

а) терминдер (арнайы түсініктердің ресми ғылыми атаулары);

б) кәсібилік (қатаң ғылыми сипаты жоқ, оқырман үшін дайындалған арнайы әдебиетте қолданылады);

- жаргон - ортақ қызығушылықпен, кәсіппен, қоғамдағы ұстанымымен біріктірілген тар шеңберімен пайдаланылады:

а) жастар;

б) кәсіби (тек сөйлеуде қолданылатын сөздер, ресми синонимдер бар);

в) аргон (белгілі бір әлеуметтік-жабық топтардың сөзі - бұл жасырын жасанды тіл, тек арнаулыларға белгілі).

Сөзде пассивті сөздік қордан алынған сөздерді қолдануға болады:

- ескірген:

а) тарихшылдық (жойылған объектілердің атауы, ұғымдар, құбылыстар);

б) архаизмдер (қазіргі кездегі объектілердің ескі есімдері, құбылыстар);

- жаңа (неологизмдер - жақында тілде пайда болған сөздер, олар уақыт өте келе жиі пайдаланылады).

3. Стилистикалық жазу дағдыларын дамыту дәрежесі. Орыс тілінің сөздік қоры статистикалық тұрғыдан әртүрлі: кейбір сөздер әдетте пайдаланылады, басқалары нақты сөйлеу жағдайында қолданылады. Оған байланысты екі үлкен топқа бөлуге болады: әдетте қолданылатын және кейбір функционалдық стильдерге тағайындалады.

Функционалдық стиль - бұл адамның қарым-қатынасының белгілі бір саласында пайдаланылатын сөйлеу құралдарының тарихи қалыптасқан және әлеуметтік саналы жүйесі.

Стильдер:

- кітаптық;

а) ғылыми;

б) публицистикалық;

в) ресми-іскерлік;

- әңгімелесу.

Ауызекі сөйлесу сөздері әдеби нормалардан және сәйкесінше стильден тыс тұр.

Адам өзінің жеке ерекшелігіне, психофизиологиялық ерекшеліктеріне, оның әлеуметтік, еңбек және жеке өміріне ең көп сәйкес келетін тілдік стильдің бөлігі мен түрін ғана дамытады және қабылдайды.

Жеке дара стиль – әрбір адамға тән жазба ерекшеліктерінің жиынтығы, ол белгілі бір тілдік құралдарды қолдану дағдыларын көрсетеді. Әр адамның жеке стилі ерекшеліктерімен сипатталады:

1. *Архитектоникалық* - қолжазбаның жалпы құрылымы, яғни қолжазбаның барлық бөліктері арасындағы логикалық дәйектілік, байланысы және өзара қатынасы (кіріспе бөлім, негізгі бөлік және қорытынды). Архитектоникалық дағдылары өз ойларын дұрыс, дәйекті және бір-бірімен байланыстыра білу қабілетінен көрінеді. Маманның қорытындысында архитектониканың сипаттамасы әдетте келесідей сипатталады: «ойлар дұрыс, логикалық және дәйекті түрде айтылады» немесе керісінше.

2. *Жаңа жолдардың болуы немесе болмауы* хаттың мазмұны жағын сипаттайды. Анықталған: қолжазбадағы жаңа жолдардың саны; жаңа жолдардың көлемі (сөйлем саны); жаңа жолдарды таңдау әдісі.

3. *Сөйлемдердің ұзақтығы* сөздердің және ондағы байланыстар санын айқындайды. Сөйлемдер кішігірім (алты сөзге дейін), орта (алтыдан отызға дейін) және үлкен (отыздан астам сөз) болуы мүмкін.

4. Сөйлемнің басым типі: жеңілдетілген құрылыммен, қарапайым құрылыстан (қарапайым хабарлы), күрделі құрылымымен (күрделі бағынышты, күрделі байланысты), күрделендірілген құрылыспен (күрделі кіріспе сөздерімен).

5. Таңбалардың, қысқартулардың, түзетулердің болуы. Таңбалар - жеке сөздер мен сөз тіркестерін белгілеу үшін қолданылатын шартты графикалық белгілер (№, %, және т.б.).

Қысқартулар түрлері бойынша бөлінеді:

- графикалық (түсірілген әріптер немесе сұлбалар графикалық түрде көрсетіледі: нүкте, сызықша, сызба);

- қысқартылған әріптер (сөйлемдегі бастапқы және соңғысын қоспағанда, әріптер жазылған, ал қалғандары сөзге жалғасады: млн, млрд);

- аббревиатуралар (алғашқы сөйлемдегі бастапқы әріптерден құрылған: АПН, ТАСС және т.б.);

- құрамдас қысқартылған сөздер (буынның қысқартылуы: кәсіподақ комитеті, бір сөз қысқартылған, екіншісі толық: оқытушы колледжі, фотохимиялық);

- аралас (білім беруді қысқартудың бірнеше тәсілдері);

- авторлық (ережелермен қарастырылмаған қысқартулар, оларда жоғары сәйкестендіру шамасы бар).

Түзетулер әріптердің жоғарғы жағында, әріптердің төменгі жағында, қате әріптен немесе сөзден сызылған және т.б.

6. Қолжазбаның авторы, ойы немесе сөзінің пікірі бойынша басты назар аудару жолдарын белгілеу жолдары.

Төменде көрсетілген негізгі әдістерді ажыратуға болады:

- астын сызу (бір, екі, ерекшеліктері, басқа бояғыштар);
- арнайы қаріппен бөлектеу, әріптерді жою;
- сұрақ белгілерін, леп белгісін, көп нүктелерін қою, тырнақшалард және

т.б. пайдалану.

- әрбір сөздегі әріптердің өлшемінің, көлбеудің, сөйлемнің өзгерту

Жазу тілінің жеке белгілері

Әрбір адамда (авторы, қолжазбаны орындаушыда) осы белгілер сапалы әртүрлі.

1. Грамматикалық (орфографиялық, пунктуациялық, синтаксис) және лексикалық қайталанған қателіктерінің (екі немесе бірнеше рет) бар болуы.

2. Авторлық лексика (қолжазбада белгілі бір спецификалық сөздерді қолдануы: диалектикалық, кәсібилік, аргонизмдерді, фразеологизмдерді, архаизмдерді, арготизмдерді, вульгаризмдерді және т.б. пайдалану)

3. Екпін жасау дағдылары (тұрақты қайталануы (екі немесе одан да көп рет) қолжазбада екпін жасау тәсілі немесе тәсілдері)

4. Таңбаларды, қысқартуларды, түзетулерді (тұрақты қайталануы (екі немесе одан да көп рет) қысқартулардың тәсілдері, түзетулер, таңбаларды қолдануы) қолдану дағдылары.

2.3 Қолтаңбаның жалпы белгілері

Қолтаңба белгілері негізгі қағидаларына қарай (идентификациялау үшін құнды) жалпы және жеке болып бөлінеді.

Қолтаңбаның жалпы белгілері – тұтастай қолжазбада пайда болатын оның сипаттамалары болып табылады. Олар үш топқа бөлінеді:

1. Қолжазбан (топографиялық белгілердің) қозғалысының кеңістік бағдарында (орналасуын) сипатталуы.

2. Жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасуын және деңгейлерінің сипаттамасы.

3. Олардың траекторияларына қарай қозғалысының құрылымын сипаттайтын.

1-топ. Бұл топтың белгілері көбінесе жазушының көзөлшеміне байланысты. Олар маманға қағаз бетіне, бір-біріне қатысты мәтіннің әртүрлі бөліктеріне және басқа да бағдарларға қатысты мәтінді қағазға жазу үшін жазушының біліктілігін бағалауға мүмкіндік береді. Қолжазба фрагменттерінің кеңістіктік бағыттылығын және олар орындалатын қозғалыстарды қолтаңбаның жалпы белгілері қолтаңбаның табиғи және қасақана өзгеруіне жеткілікті түрде төзімді болып табылады және сондықтан жоғары сәйкестендіру мәніне ие.

2-ші топ. Бұл топ екі белгілерден тұрады - күрделіліктің дәрежесі және қолжазбалықтың қиындық дәрежесі.

3-топ. Қолжазба белгілеріне - жеті белгі кіреді.

1. *Қолжазбаның қозғалысының басым түрі.* Жазу элементтері мен әріптерді жазу үдерісіндегі қозғалыс формасы тұтас тікелей, доғасы тәрізді, бұрыштық, тұзақты, дөңгелек, сопақ, орамал, сынған болуы мүмкін.

2. *Қолжазбадағы қозғалыс басымдықтары.* Қозғалыс бағыттары бөлек қарастырылады: а) сызықты қозғалыстар және б) қисық сызық қозғалысы.

3. *Қолтаңбаның көлбеуі*

Қолжазбаның көлбеуі әріптің сызықтарына қатысты таңбалардың тік осі позициясымен анықталады.

Хаттың нормалары әріптердің осьтерінің дұрыс бұрылуын қамтамасыз етеді. Практикада жазудың ауытқуы мүмкін.

Бұл көлбеу қолжазбалармен ерекшеленеді: оң жақ, сол жаққа, тік (тігінен немесе перпендикулярдан + 5 ауытқуымен), көлбеу (өткір бұрышта жазылған қолжазба 30 ° немесе одан аз) аралас (тұрақсыз қисық).

4. *Тік қозғалыстардың басым ұзындығы (қолжазба көлемі)*

Қолжазбаның өлшемі кіші әріптердің биіктігімен қиылысқан элементтермен анықталады және үлкен болуы мүмкін (әріп биіктігі 2 мм-ге дейін), орта (2-ден 5 мм-ге дейін әріп биіктігі), үлкен (әріп биіктігі 5 мм).

5. *Көлденең қозғалыстардың басым бөлігі (қолжазбаны жеделдету)*
Қолжазба үдеуі екі элементтің кіші әріптерінің енін олардың биіктігіне қатынасы арқылы анықталады және әріптің ені әріптің бір биіктігінен асып кетеді (әріптің ені әріптің биіктігі 1/2), ортасы (әріптің ені 1/2-ден бір әріп биіктігіне дейін).

6. *Қолтаңбаның байланыс деңгейі*

Бұл белгі көлденең жазықтықтағы қозғалыстардың үздіксіздігін көрсетеді. Жазушы жазбалық материалды жазбаша материалдың көлденең жазықтықтарынан жиі үзіп қойса, соғұрлым байланыс дәрежесі жоғарырақ болады. Қозғалыс қарқыны көрсеткіштерінің бірі бола отырып, белгілі бір шамада келісу дәрежесі қолжазбаның дамуын және құрылымын сипаттайды.

Мәтінді байланыстыратын қозғалыстармен қанша әріппен орындағанына қарай, қолжазбаның келесі түрлеріне байланыстың дәрежесіне қарай бөлінеді: үзік-үзік (барлық әріптер үзік-үзік түрде жазылған), аз байланыстырылған (мәтінге 2-3 немесе 3 толық әріп бар), орта байланыстырылған (4-6 әріптермен әріптермен), жоғары байланыстырылған (алты немесе одан да көп әріп бір бөлікте), үздіксіз байланыстырылған (барлық әріптер бір бөлікте орналасқан).

7. *Қысым дәрежесі мен сипаты*

Бұл белгіні жазу кезінде әдеттегідей қолжазба жазу құрылғысына күштердің дәрежесін және сипатын анықтайды (субұрқақ қаламмен жасалған қолжазбаларда). Қысым дәрежесі штрихтар қалыңдығымен анықталады. Қысым күшті болуы мүмкін (бүгілу қозғалыстарының қалыңдығы кеңейтілімнен 2 есе көп), орта (фрикционды қозғалыстар кеңейтуге қарағанда екі есе кең), әлсіз (бүгілу және экстензорлы қозғалыстар енді бірдей). Қысымның сипаты жазу құрылғысындағы күштердің орналасуымен анықталады және дифференциациялануы мүмкін (иілу және бүгілу қозғалыстарындағы штрихтардың ені бірдей емес) және бөлінбейді (иілу мен бүгілу қозғалыстардағы штрихтардың ені бірдей).

Қолтаңбаның барлық жалпы белгілері әдетте үлкен мәтінге және қолжазбаға байланысты анықталады.

2.4 Қолтаңбаның жеке белгілері

Қолтаңбаның жеке белгілеріне жекелеген әріптер мен олардың элементтерін жазу және біріктіру кезінде қозғалыстардың ерекшеліктері туралы ақпарат береді. Олар нақтылы адамның жазу-қозғалыс дағдысының ерекшеліктерінде көрініс табады. Олармен қолтаңбаның жалпы белгілерімен, теңдіктің барлығы немесе жоқтығы туралы қорытынды жасауға болады.

Жалпы белгілерін зерттеуге кіріспес бұрын, жазба белгілері қандай элементтерден және бөліктерден тұратындығы туралы, зерделенетін белгілерді анықтап алған жөн.

Жазу белгілері келесілерден тұрады:

- әріптерді түсіну үшін олардың маңыздылығына қарай негізгі және қосымша болып бөлінетін элементтердің. Негізгі: бұл әріптерді тану мүмкін емес элементтер. Қосымшалар - болмауы немесе бар болуы хаттың танылуына кедергі келтірмейтін элементтер. Кейбір әріптер мағынасында маңызды болып табылатын элементтерді біріктіреді;

- қозғалыс үзілуіне немесе оның бағыты күрт өзгеруіне қарай, әріптер элементтерін дәйектілікпен бөлуге болады. Олардың орындалуы: «бірінші», «екінші», «үшінші» және т.б. Сонымен қатар элементтердің бөліктері бастапқы, орта (негізгі) және соңғы бөлімдерге бөлінеді.

- сызыққа қатысты элементтердің орналасуына байланысты олар үстінгі және төменгі әріптер болуы мүмкін, олар, өз кезегінде, үстінгі және төменгі әріптерге бөлінеді.

- элементтердің бөліктерінің орналасқан жеріне байланысты әріптің ортасына қарай: сол, оң, үстінгі, астыңғы.

- қозғалыс түріне байланысты элементтер түзу және қисық сызық болуы мүмкін. Қисықсызықтар келесідей түрлерде орындалады доғалар, тұзақ, сопақ, жартылай сопақша, өрілме.

Қолжазбалардың барлық жеке белгілері белгілі бір жүйеде орналасқан топтарға бөлінеді: кемірек жеке белгілерінен көбірек жеке белгілерге, кем маңыздыдан өте маңыздыға дейін. Осындай сегіз топ бар.

1. Тік сызықты элементтердегі қозғалыс бағыты
2. Қисық сызық элементтеріндегі қозғалыстар бағыты
3. Жазбалар мен олардың элементтерін орындау кезінде қисаюының (бүгілу қозғалысының салыстырмалы бағыты) қатынасы
4. Жазбалар мен олардың элементтерін орындау кезінде тік және көлденең қозғалыс ұзындығы
5. Жазбалар мен олардың элементтерін орындаудағы қозғалыс саны
6. Таңбаларды және олардың элементтерін жазғанда қозғалыстардың түрі

7. Жазбалардың таңбалар элементтерін орындау кезіндегі қозғалыстардың жүйелілігі

8. Қозғалыстарды салыстырмалы орналастыру

Жазбалар мен олардың элементтерін қолжазбаны орындау мен біріктіруге қатысты барлық ерекшеліктер қарастырылады.

Маманның қорытындысында жеке белгілерді салыстыруды сипаттау үшін үш ережені қолдану керек: біріншіден, белгілер тобын емес, нақтылы бір жеке белгісін (мысалы: «қозғалыстардың салыстырмалы тік қозғалысы»), екіншіден, әріптегі нақты элементті сипаттау, элементтің бөліктері (мысалы: «жол үсті әріптерін орындағанда»), ал үшіншіден, функцияның нақты сипаттамасын көрсету үшін (мысалы: «сопақ сызыққа тең»).

Әрбір белгі үшін арнайы белгілер жүйесі арқылы қызыл бояғыш арқылы маман жасаған даму кестелерінде жеке белгілерді белгілеу жүзеге асырылады.

III ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ӘДІСТЕМЕСІ

3.1 Қолжазбатану зерттеуі әдістемесінің жалпы ережелері

Қазіргі уақытта қолжазбатану зерттеуінің әдістемесін жалпы, жеке және нақты түрлерге бөледі.

Қолжазбатану зерттеуінің жалпы әдістемесі ретінде нақтылы криминалистикалық жағдай немесе белгілі бір сыныптағы қолжазбатану міндеттерін шешу мақсатында маманмен жүргізілетін зерттеу тәртібі мен мазмұнын анықтайтын әдістерінің жүйесі, құралдары және тәсілдері түсіндіріледі. Оларға қолжазбатану зерттеуінің идентификациялық, диагностикалық және ситуациялық әдістемелері табылады.

Қолжазбатану зерттеуінің жеке әдістері зерттеудің типін, түрін және түр тармағын шешудегі маманның қызметін анықтайды. Мысалға, қолжазба мәтіндерін идентификациялық зерттеуінің қолжазбатанушылық әдістемелері өз кезегінде келесідей түрлерге бөлінеді: ерекше жағдайларда орындалған және өзгерту әдісіне қарамастан, әдейі өзгертіп орындаған қолтаңбамен орындалған қолжазба мәтіндерін қолжазбатану идентификациялық зерттеуінің әдістемесі.

Қолжазба мәтіндерін қолжазбалық идентификациялық зерттеудің тапсырмаларын жіктеуді жалғастыра отырып, жантаюы, көлемі, жылдамдығы, қосылыстың дәрежесін өзгерту арқылы әдейі өзгертілген қолжазба (түр тармағын зерттеу) арқылы орындалған мәтіндерді қолжазбалық зерттеу әдістерін ажыратуға болады; қолжазба құрылымы мен жеке белгілердің өзгеруі; құзыретті өзгерістер; кәдімгі жазбаша қолдың өзгеруі (әдетте, сол жақтың ерекше әріптерінде); баспа түріндегі әріптерге немесе стильдендірілген әріптерге ұқсатуға тырысу; кішкене дамыған практикалық қолжазбаға ұқсатуға тырысу; жазбаша жазбаларға ұқсатуға тырысу; басқа тұлғаның қолтаңбасына ұқсатуға тырысу және т.б.

Нақты әдістеме ретінде нақты объектіні нақты орындаушымен орындағанын криминалистикалық зерттеу түсіндіріледі.

Осы тарауда қолжазбатанудың идентификациялық зерттеуінің жалпы әдістемесі талқыланады.

Криминалистикалық зерттеу теориясының жалпы сұрақтарына арналған криминалистикалық әдебиеттерде заттай дәлелдемелерді зерттеу үрдісі келесідей негізгі сатыларға бөлінеді:

Алдын ала зерттеу.

Зерттеуге келіп түскен объектілерді детальді зерттеу.

Зерттеу нәтижелеріне баға беру және маман тұжырымдарын құрастыру.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерін рәсімдеу.

Алдын-ала зерттеу.

Қолжазбалық зерттеуді тағайындаған кезде тергеуші (сот) мекемеге жібереді:

қолжазба зерттеулерін тағайындау туралы тергеушінің қаулысы немесе сот анықтамасымен;

құжаттар - заттай дәлелдемелер, қолжазба мәтіндері зерттеу тақырыбы болып табылатын;

тұлғалардың қолтаңба үлгілері (хаттары) - даулы құжатты болжамды орындаушысын;

оған байланысты маманға болжамды орындаушының жеке басы туралы, қызығушылық танытқан қолжазбаны орындау шарттары және т.б. туралы қызығушылық танытатын ақпаратты алады.

Тергеушінің қаулысымен танысудан басталатын зерттеудің алдын-ала сатысы, қолжазба зерттеулерін тағайындау туралы сот анықтамасы шартты түрде 6 кезеңге бөлінеді. Зерттеуге алынған материалдармен таныстырудың бірінші кезеңінде маман тергеушінің қаулысында көрсетілген барлық құжаттардың бар-жоғын тексереді. Құжаттардың бірде-біреуі болмаған жағдайда, маман бұл туралы тиісті акт жасайды және нақты мән-жайларға (жетіспейтін құжаттың маңыздылығы және т.б.) байланысты барлық материалдарды тергеушіге қайтарады, немесе ауызша немесе жазбаша түрде маман жетпеген материалдардың бар-жоғын сұрайды. Оларды алғанға дейін ол осы материалдармен жұмыс істеуге құқылы емес.

Зерттеу үшін материалдарды ұсынған кезде және кейін олармен жұмыс істеу кезінде құжаттармен жұмыс істеу ережелерін - маңызды дәлелдерді есте сақтау қажет. Кейбір жағдайларда, зерттеуді тағайындаған кезде, зерттеу жазбаларының көшірмелері ауыстыру болы мүмкін. Мысалға, дуалға, автокөлікке, сейфке және т.б. шегелермен немесе бормен жасалған зерттеу жазбалары болған жағдайда тергеуші немесе сот маманға фотокөшірме бере алады.

Салыстырмалы зерттеу үшін тергеуші немесе сот үлгілері ретінде ұсынылған материалдар зерттеу құжатымен келесі қасиеттермен салыстырылуы керек:

құжат тілі бойынша;

орындау уақыты бойынша (үлгі және зерттелген қолжазба мүмкіндігінше тезірек орындалуы тиіс);

әріптердің орындалу жолымен, құжаттың қарқыны мен талаптары;

бірдей хат материалы, жазу құралы, бірдей кейіпте, хаттың бірдей түрі (курсив, баспа түріндегі әріптер) және т.б. ;

типі бойынша, құжаттың түрі, сипаты мен мақсаты (өтініш, шот-фактура, хат).

Қолжазба үлгілерінің саны мамандарға салыстырмалы қолжазбалардағы белгілерді жан-жақты талдауға мүмкіндік беретін көлемде ұсынылады. Әрбір жағдайда ережені ұстану керек: зерттелетін қолжазбаның көлемін кішірейтетін болсақ, салыстырмалы материалдар болуы керек. Криминалистика практикасында тәуелсіз зерттеу объектілерінің үлгілерінің өлшемі стандартты форматтың кемінде бес бетін құрайтындығын ұсынады. Тергеуші тексерілетін адам қолжазбасының ерекшеліктерін және маманға қойылған сұрақтарды ескере отырып, экспериментальды үлгілерді алады.

Криминалистикалық әдебиеттерде кейбір авторлар оларды алу шарттарына байланысты экспериментальды үлгілер әдеттегіге бөлінеді, олар үшін арнайы шарттар жасалмайды және арнайы даулы қолжазбаның шарттарына жақын жағдайларда алынады. Бұл үшін тергеу жүргізетін тұлға, тергеуші, сот алдын ала хаттың ұқсас материалдарын, даулы қолжазбаға ұқсас жазбаша құралды дайындауға және күмәнді қолжазбадағы сөздер мен сөз тіркестерінің табылған арнайы мәтінін құруға тиіс; үлгілерді орындауға, келіспеушіліктер туындаған қолжазбаға (тұру, отыру, тізерлеп отыру және т.б.) мүмкіндігінше жақынырақ жағдай жасау. Ешбір жағдайда тексерілетін адамға зерттеу жүргізілген мәтіннен көшіріп жазуға ешқандай мүмкіндік берілмеуі керек. Эксперименттік үлгілерді бірнеше рет, бірнеше сағат немесе бірнеше күн аралығында бірнеше рет немесе аралықпен бірнеше мәрте қабылдау ұсынылады - тексерілетін адам алдыңғы әріптің орындалу нұсқасын ұмытып кетуі мүмкін.

Қажет жағдайда тергеуші немесе сот қолтаңба үлгілерін алуға маман-криминалисті шақыруы мүмкін. Эксперименттік үлгілерді таңдау заңдылық талаптарына сай болуы керек. Жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлауға жол берілмейді; үлгілер адамның келісімімен - дау туындаған қолжазбаны болжамды орындаушымен алуға тиіс. Зерттеуге жіберілген хаттың барлық үлгілерін тергеуші, судья куәландырады.

Зерттеудің бастапқы кезеңінде зерттеуге арналған құжатты бастапқы талдау кезінде салыстырмалы материалдар, маман қолжазбаның әдеттен тыс жағдайларда (табиғи немесе қасақана өзгерістер) орындалмайтынын анықтайды. Мұндай жағдайларда ерекше жағдайлар фактісі біркелкі анықталады; белгілі бір себептерді анықтау, алдыңғы жағдайдағыдай, зерттеудің мақсаты бойынша шешімде қамтылған қосымша ақпараттың болуына байланысты.

Әдеттегідей, зерттеудің осы сатысында ең қарапайым техникалық және криминалистикалық құралдар - магниттер, бинокулярлы микроскоптар қолданылады.

Кейінгі жұмыс жоспарын жасай отырып, маман даулы құжаттарды және қолжазба үлгілерін егжей-тегжейлі зерделеуге кіріседі.

Зерттеуге келіп түскен объектілерді детальді зерттеуі.

Бұл кезеңнің мазмұны қарама-қайшы қолжазбасындағы хаттардың барлық идентификациялық белгілерін және оны жазуға күдіктенген адамдардың қолжазба үлгілерін дәйекті түрде жеке зерттеу, идентификациялық белгілерінің белгілі бір жиынтығын жеке талдау және осы белгілерді алдын-ала бағалау нәтижесінде анықталған әрі қарай салыстырмалы зерттеу.

Бөлек-бөлек зерттеу барысында маман зерттелген объектілерде барлық идентификациялық белгілерін ғана анықтауға емес, сонымен қатар олардың тұрақтылығының және өзгермелілігі дәрежесін анықтау үшін көпшілігінің ішінен ең маңыздысын таңдай білуге міндетті. Бөлек - бөлек зерттеу барысында жазудың барлық белгілерінің жиынтығы зерттеледі. Ол белгілі бір кезектілікпен талданатын ортақ функциялардан басталады.

Орфографиялық, пунктуациялық және синтаксистік қателіктер саны даулы қолжазбаны орындаушының грамматикалық дағдыларының даму дәрежесі және тексерілетін адам туралы ақпарат береді.

Жалпы белгілер маманға жазу тілі деңгейін анықтауға, жоғарыда көрсетілген жіктеуге сәйкес анықталған ерекшеліктерді белгілі бір нақты топқа жатқызуға мүмкіндік береді. Жеке белгілерді талдау зерттеушінің қолжазбаның нақты авторына (орындаушыға) тән ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттелетін жазбаларды және салыстырмалы материалдарды бөлек-бөлек зерттеу нәтижесінде маман даулы қолжазбаны орындаған және қол қойылған орындаушының қолтаңбасымен қолжазбаның толық бейнесін алады.

Егжей-тегжейлі зерттеу сатысының келесі кезеңі салыстырмалы зерттеу барысында жазылған белгілерге тексерілетін тұлғаның жазбаша және қолжазбалық үлгілері бар қарама-қайшы қолжазбамен толтырылған жазуды және қолтаңбаны салыстырмалы зерттеу болып табылады.

Белгілерді салыстыру кестелерде анықталған және белгіленетін белгілерді нақтылау және тексеру үшін даулы қолжазбалармен және салыстырмалы үлгілермен міндетті салыстыру кестелеріне сәйкес жүзеге асырылады. Визуалды сәйкестендіру әдісімен жүргізілген белгілерді салыстыру. Бұл жағдайда маман:

- Бір қарағанда бір-бірінен ерекшеленетін қолжазбалардағы сәйкес таңбаларды табу;

- ұқсас қолжазбалардағы әртүрлі белгілерді белгілеу;

- қолжазбаларды қалыпты жағдайларды емес, динамикада, оларды даму тұрғысынан салыстыру.

Төмендегідей белгілерді салыстыру: ең кең тараған - ең жеке (жалпы және жеке белгілері, қолжазбалықтың даму дәрежесін салыстыратын қолжазбаның ортақ белгілері), содан кейін - барлық қолтаңбаны орындаушылары нұсқаларының әрқайсысында қолжазбаның жеке белгілері)

Жазбаның жалпы және жеке белгілерін салыстыра отырып, әзірлемелік-кестелерінде қолжазбаның жалпы белгілері, минус (-) көк бояумен ерекшеленетін (+) қызыл бояумен белгіленеді.

Жеке белгілері әрбір әріптің әр нұсқасында және әр таңбалық ерекшелігі үшін ерекше сипаттамамен салыстырылады. Қолжазбаның жеке белгілерін салыстыру кезінде бірдей атаудың белгілері зерттелетін қолжазбалардың әріптері мен болжамды орындаушының қолтаңбасының барлық нұсқаларында салыстырылады. Сәйкестендіру белгілері көк түсті бояумен (-) белгісімен ерекшеленетін таңбалы белгі бойынша тікелей (+) қызыл түсті бояумен белгіленеді. Содан кейін тұтастай жазылған белгілерді салыстыру жүргізіледі және тұтастай әріпке қатысты плюс немесе минус белгісі әзірлемелік кестесінің төртінші бағанына орналастырылады.

Егер салыстырмалы қолжазбалар арасында айырмашылықтар белгілерінің шамалы саны анықталса немесе кейбір кең таралған ерекшеліктер үшін сыртқы ұқсастық байқалса, онда сәйкестендірудің болуы немесе болмауы туралы мәселені шешу үшін қайталанатын салыстыру деп аталады. Сонымен

қатар, салыстырмалы қолжазбалардағы қолжазба белгілерін тереңірек әрі егжей-тегжейлі зерделеу үшін маман қайтадан өз зерттеулеріне қайта оралуға тиіс. Қарастырылған адамның үлгілерінде осындай таңбаларды қабылдаудан кейін қолжазбалық белгілерді қайталап зерттеу, керісінше, салыстыру үшін объектілердің өзара қарым-қатынасын орнату және олардың өзара байланыстылығын белгілеудің негізгі мақсаттары қысқартылған өте қарапайым салыстыру түрін қалыптастырады.

Маман қайталап салыстыру кезде, қолтаңбаны зерттеуге қайта келе, олардың байланыстары мен өзара қарым-қатынастарын тереңірек таниды, оған берілген сәйкестендіру мәселесін шешуге қажетті маңызды мүмкіндіктерді анықтап, қабылдайды. Осындай салыстыру кезінде салыстырмалы қолжазбалар тұтас алғанда маманға қаралмайды. Олар бөлшектеледі, содан кейін олардың бөліктері мұқият зерттеледі.

Салыстырмалы зерттеулер толық және объективті болуы керек. Идентификация объектілерін егжей-тегжейлі зерделеу үрдісінде маман хаттың ерекшеліктерінің жекелеген сәйкес келетін немесе әртүрлі белгілеріне назар аударып қоймауы тиіс.

Маманның ең күрделі және жауапты жұмысы сәйкестендіру объектілерін бөлек-бөлек талдау сатысында анықталған қолжазбаның жеке белгілерін салыстыру болып табылады. Сайып келгенде, маман нақты зерттеу кезеңде салыстырмалы құжаттарда анықталған қолтаңбаның ерекшеліктерін ескере отырып, нақты орындаушыны, белгілі бір белгілерді салыстыруды жекелеген зерттеу кезеңінде анықталған және әзірлемелік-кестелерінде жазылған мамандар жүзеге асырады. Бұл жағдайда оларды түпнұсқалардан тексеруге міндетті, өйткені даму белгілі бір ерекшеліктер мен қателіктерді болдырмайды. Жазу белгілерінің жекелеген нұсқауларының пайда болу жиілігін салыстыруға жатады.

Қолжазбаның салыстырмалы белгілерін, ең алдымен, «жалпыға» арналған - қозғалыс күрделілігімен басталады. Әріптерді орындау барысында қозғалыс күрделілігі жиынтық (синтетикалық) белгісі: оның көрсеткіштері - жеке белгілерінің барлық басқа топтары. Егер де жазу белгілерінің салыстыра отырып, маман қозғалыстардың күрделілігіндегі айырмашылықтарды анықтаса, онда осы әріптерде қолжазбаның басқа да нақты белгілерін одан әрі салыстырудың қажеті жоқ. Басқаша айтқанда, жазу белгілерінің салыстырмалы белгілері (қолжазбаның жеке белгілерін қоса алғанда) салыстыруға жатады.

Содан кейін, жазба белгілері құрылымында бірдей типтерін (салыстырмалы), оларда бар барлық жеке белгілерін салыстыру жүргізіледі және әзірлемесінде көрсетілген. Олар бөлек-бөлек зерттеулерде жазылған барлық жеке белгілерді даулы қолжазбамен тексерілетін адамның қолтаңбасының үлгісін салыстырады.

Әзірлемелерде сәйкес таңбалар қызыл бояғышпен қосу белгісімен (+) белгіленеді; айырмашылығы - көк түстің «алу» (-) белгісі.

Егжей-тегжейлі зерттеу кезеңінде қолжазбаны бөлек-бөлек және салыстырмалы зерттеу барысында анықталған белгілерді алдын-ала бағалау ең алдымен белгілердің тұрақтылығын белгілеуден тұрады. Сондай-ақ олар

субъективті және объективті сипаттағы туындаған әртүрлі кездейсоқ факторлармен түсіндіріледі. Белгілердің кедергі дәрежесін бағалау кезінде олардың пайда болу жиілігі ескеріледі. Бұл сатыда маман барлық анықталған ерекшеліктеріне алдын-ала бағалау береді және теңдіктің барлығы немесе жоқтығы туралы қорытындыға олардың жеткіліктілігін анықтайды. Содан кейін маман жұмыстың соңғы кезеңіне - белгілерді қорытынды бағалауға және қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелеріне баға беру және маманның тұжырымдарды құрастыруы.

Салыстырмалы зерттеудің нәтижелерін бағалау аса маңызды кезең болып табылады: бұл құндылықтардың сандық және сапалық белгілерін (сенімділігін) түсінудің күрделі әрекеті. Оның нәтижелері негізінен сәйкестендіру үдерісіндегі барлық бұрынғы жұмыс сапасына байланысты. Қолжазба зерттеулеріндегі теңдіктің бар немесе жоқтығы туралы қорытынды, егер ол барлық анықталған сапалық және сандық белгілерін бағалау нәтижелеріне негізделген болса, ақталған болады. Салыстырылған қолжазбалардағы белгілерді осындай бағалау негізінде маман белгілі бір қисынды қорытындыға келеді, шындықты және негізділігін нақты істе жиналған басқа да дәлелдемелермен бірге тергеушімен және сотпен бағалайды.

Жазу сипаттамаларын бағалауды зерттеудің барлық алдыңғы кезеңдерінде маман жүзеге асырады, бірақ ол салыстырмалы зерттеуді және сәйкес келетін және әртүрлі сипаттамалардың белгілі бір көлемі белгілегеннен кейін маңызға ие болады.

Бағалау - кескінделудің ерекше нысаны, оның мазмұны объективті қарым-қатынас, бағалауға дейінгі және тәуелсіз өзара байланыс.

Бағалау субъективті болып табылады, себебі ол субъектімен жүзеге асырылады, оған байланысты оның қызметі, қажеттіліктері үшін; зерттеліп жатқан құбылыстар мен объектілерді объективті білу негізін сарапшы даулы қолжазбалар мен үлгілерге қатысты жүзеге асырады.

Бағалау белгілі бір стандартқа қатынасын білдіруге, оған деген көзқарасқа немесе стандарттарға сәйкестікті анықтауға байланысты.

Бұл кезеңде жиынтыққа енгізілген сандық және сапалық белгілердің аспектілерін негізгі және қорытынды бағалау.

Қорытынды бағалау маманға өз тұжырымдарының шындыққа деген сенімділігіне түрткі болуы керек және бұл сәйкестік белгілерінің сәйкестендіру мәнін бағалау үшін математикалық әдістерді қолдану арқылы жеңілдетіледі.

Маманның қорытындысын негіздеу кезінде барлық сәйкес келмейтін немесе өзгеше белгілер емес, ең маңызды, тұрақты және жеткілікті мөлшерде ғана ескерілгенін ескеру қажет. Мұнда табысқа жету негізінен маманның жеке практикасы, оның біліктілігі, мамандандыруы және т.б. сияқты субъективті факторларға байланысты. Сонымен бірге, анықталған белгілерді бағалау үшін тек субъективті критерийлерді қолдану сарапшыны қате тұжырымға әкелуі мүмкін. Криминалистикалық практика көрсеткендей, қолжазбалық идентификациялық зерттеулерінің негізгі жетіспеушілігі жазу белгілерін анықтау, зерттеу және дұрыс бағалау жеткіліксіз. Кейбір сарапшылар

идентификациялық маңызы жоқ құндылықтарға, яғни қорытынды жасағанда, әртүрлі адамдардың қолтаңбаларында жиі кездесетін белгілеріне негізделеді.

Зерттеу нәтижелерін рәсімдеу.

Қолтаңбатану зерттеуі үрдісін аяқтауымен маман қорытындысы құрастырылады, тұжырымды растайтын фотокесте қоса тігіледі. Маман қорытындысы келесідей негізгі талаптарға сәйкес келуі қажет:

- негізделген;
- оның құрылымында біркелкі сызбаны сақтауы (3 бөлімнен тұрады);
- мазмұнының қарапайымдылығы және түсінуге қолжетімділігі;
- зерттеуді толық сипаттауы;
- маманға қойылған сұрақтар бойынша тұжырымдардың нақтылығы және жауаптардың толықтығы;
- логикалық жүйелілік және ашықтығы, нақтылығы, бірізділігі;
- біркелкі және дұрыс терминдерді пайдалану.

Зерттеу сатыларына және олардың бірізділігіне қарай маман қорытындысы 3 сатыдан тұрады:

- кіріспе;
- зерттеу;
- қорытынды.

Қорытындыны неғұрлым анық әрі сенімді болуы үшін маманның қорытындысына фотосуреттер қоса тігіледі.

Қолтаңбатану зерттеулеріндегі фотокестелердің негізгі мақсаты маманның белгілі бір тұжырымдамамен қамтылған және қорытындының зерттеу бөлігінде сипатталған егжей-тегжейлі зерттеу сатысында қолжазбаның нақты белгілерін көрсету болып табылады.

Фотокестеде қысқаша түсіндірме жазулар беріледі: не суреттелгенін, қолжазбаның қандай да бір белгілері көрсетілген және қандай бояғышпен көрсетілген. Фотокестесіндегі барлық таңбалар мұқият және нақты орындалуы керек.

Фотокесте салыстырылатын қолтаңбалардың Бертильон деп аталатын жүйеде дайындалуы мүмкін. Салыстырылған қолжазбалардың фотосуреттерін сол жақтан және оң жағынан суреттеуден басқа осы мәтіндердің бөліктерінің үзінділері мәтіннің өзінде де, фрагменттерде де белгілерді белгілей отырып (бірдей репродукциялардан) қойылады. Маманның қорытындысына қоса берілетін фотокестеде мекеме немесе маманның мөрі болуы тиіс, оған қол қойылуы керек.

IV ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН МОДЕЛЬДЕУДІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

4.1 Қарапайым жағдайда орындалған(өзгертілген қолтаңбамен) үлкен және орта көлемді мәтіндерді идентификациялық зерттеуінің әдістемесі

Қолжазбаның сипатын, сондай-ақ оның негізгі қасиеттерін – даралықты, тұрақтылықты, вариациялықты көрсететін үлгілерді көрсетудің ықтималдық-статистикалық сипатын жаңа түсіну білімінің осы саласын кең математизациялау үшін қолайлы алғышарттар құрады. Ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканы дамытумен қатар бұл қолжазбалық объектілерді зерттеуге арналған модельдік әдістердің маңызды топтарын құру үшін негіз болды.

Қолжазбатану зерттеуі міндеттерін шешу үшін сараптаманың әртүрлі әдістері қолданылуы, төмендегідей қолданылатын әдістердің негізінде сараланған болуы мүмкін: сапалық-сипаттаушылық, моделдеу және кешенді әдістері, сапалық, сандық және құралдық әдістердің тіркемесін қамтиды. Қолжазбатанушылық сараптамасының негізгі модельдеу әдістеріне графикалық, математикалық немесе компьютерлік модельдеулер кіреді.

Модельдік әдістерінің ішінен осындай зерттеулерді жүргізу практикасында математикалық (ықтимал-статистикалық) модельдеуге негізделген әдістер кеңінен қолданылады, содан кейін компьютерлік құралдарды автоматтандыру және сандық әдістер деп аталады. Н.П.Майлис белгілерді математикалық сипаттау әдісі ретінде математикалық моделдеуді анықтайды, оның артықшылығы өлшеуді қамтиды, өйткені байқау немесе сапалық белгілердің сипаттамасы объектінің сандық сипаттамалары туралы нақты ұғым бере алмайды.

Модельдік әдістері қолтаңбаның қасиеттерін зерттеуге қол жеткізуге мүмкіндік береді және олардың тікелей қабылдайтын «жасырын» қасиеттері: даралығы (белгілердің идентификациялық маңызы) тұрақтылық және вариациялық сипаты. Математикалық әдістері зерттеу әдісінің шынайылығын, қорытындылардың ғылыми негізділігін және деректілігін арттырады.

Сандық әдістердің басты айырмашылығы – оларда қолданылатын ықтималдық-статистикалық тәсілдердің принципі, оның көмегімен қолжазбалардың кейбір топтарында белгілі бір ақпараттық сипаттамалар кешендерінің өзара тәуелділігі зерттеліп, анықталады. Бұл белгілерге қандай да бір тұжырымның пайда болғанын білдіретін, талапты білдіретін маңызды мән беріледі. Әрбір моделдік әдіске шешім қабылдау және шешім қабылдау ережесі әзірленеді.

Осыған сәйкес, модель (сандық) әдісі – мәселені шешуге арналған ақпараттық белгілер мәндерінің жиынтығы негізінде қолжазба объектілерінің белгілерін анықтаудың формальды рәсімі, анықталған белгілердің тұтас

жиынтығына қорытынды жасау үшін шешуші функцияны және шешуші ережені айқындайды.

Осы модельдік әдістердің негізгі мазмұнын зерттеу мәселесін шешу үшін анықталған жиынтығын бағалауды жүзеге асыратын қолтаңба, шешуші функциялар мен шешімдер ережелерінің сапалық белгілерінің маңыздылығы туралы сандық ақпараттары болып табылады. Бұл әдістер маманға ұқсас объектілердің үлкен саны бойынша арнайы статистикалық эксперимент нәтижесінде құрылған белгілердің маңыздылығына қарай зерттеудің нақты объектісі туралы жаңа объективті сандық ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Идентификациялық міндеттерді шешу үшін модельді әдістерін қолданудың негізгі мазмұны шешімдер қабылдау үшін жеткілікті жалпы жиынтығының маңыздылығын анықтауға бағытталған.

Кіші көлемді қойылған қолдарды зерттеудің заманауи сандық әдістері объектілердің барлық параметрлерін толық автоматтандырылған өлшеуді және компьютерлік технологияны пайдалана отырып есептеуді ұсынады.

Қолжазба зерттеулеріндегі математикалық модельдеу мүмкіндіктерін талдай келе, зерттелетін объектілердің шеңберін және шешілетін міндеттері қазіргі заманғы криминалистика практикасында осы зерттеулердің рөлін жоғары бағалайды. Қолжазба зерттеулерінің сипатталған модельдік әдістері практикалық қолданысқа келтірілген. Жалпы алғанда, осы әдістердің жиынтығы динамикалық сипатқа ие, ол қолданыстағы әдістерді үнемі жетілдіріп, қолжазба зерттеулерінің жаңа әдістерін жасау мен қабылдау кезінде көрінеді.

Шешуші функция зерттеліп жатқан объектіде анықталған ақпараттық ерекшеліктерге негізделген белгілі бір сандарды есептеудің алгоритмі болып табылады. Мысалы, қолжазбалық белгілерді ықтималдық-статистикалық бағалау әдісінің өзгертілген әдісінде, оның топқа тәуелділігін ескере отырып, шешуші функция маңызды мәндеме болып табылады.

Шешуші ереже - зерттелетін қолжазбалық материалды өзінің шешуші функциясының мәніне сәйкес сыныптардың біріне тағайындау мүмкіндігін беретін сандардың жиынтығы.

Кешенді әдістеде қолданылатын модельдік әдістер тек зерттеу кезеңін құрайды және барлық зерттеу нәтижелерін маманға қорытынды бағалауды қалдырады. Модельдік әдістер зерттеу мәселелерін шешудің барлық үрдісін құрастырады. Атап айтқанда, олар зерттеудің алдын-ала кезеңінде қолданылмайды, ол нұсқаны ұсыну және шешімді құру үшін өте маңызды. Қолтаңбатану зерттеулерінің дәстүрлі әдістемесі белгілерді анықтау және салыстыру бойынша белгілі бір ережелер мен ұсыныстарды қамтиды, бірақ бағалау критерийлері сарапшының қалауы бойынша толығымен. Модельдік әдістер ерекшеліктерді іріктеуді және оларды бағалауды ресімдейді. Сонымен қатар, анықталған белгілер сапалық сипатта болуы мүмкін, оларды анықтаудың субъективті сипатын және сандықты сақтауға болады. Алайда қолжазбалық зерттеулердің сандық әдістерін толық ресімдеу қазіргі уақытта қол жеткізе алмайды.

Модельдік әдістерді пайдалану маманға, әсіресе бастаушыға, белгілі бір тапсырманы шешу үшін қолтаңба белгілерінің маңыздылығы, әсіресе күрделі тапсырмалар, сондай-ақ дәстүрлі әдістермен шешілмейтін міндеттер туралы мәліметтермен қамтамасыз етуге бағытталған.

Мәселен, *модель (сандық) әдісі* - мәселені шешуге арналған ақпараттық белгілердің мәндерінің жиынтығы негізінде қолжазба объектілерінің белгілерін анықтаудың формальды рәсімі, анықталған белгілердің тұтас жиынтығына қорытынды жасау үшін шешуші функцияны және шешуші ережені айқындайды.

4.2 Әріпті мәтіндерді зерттеу кезінде қолтаңбаны әдейі өзгерту фактісін анықтаудың әдістемесі

Қолжазбаны қасақана өзгерту фактісін анықтаудың модификацияланған әдісі - қолтаңбаның қасақана өзгеруіне тән 17 белгілердің қолжазбасында болуы немесе болмауы анықталған дифференциалды әдіс. Оның дамуының негізі әдеттегі және өзгертілген қолжазбалардағы белгілердің пайда болу жиілігі туралы деректерге және олардың ақпараттылығына негізделген, курсивте әдейі өзгертілген қолжазбалардағы (қалыпты, табиғи) және қолжазба түрінде көрсетілетін белгілері арасындағы статистикалық айырмашылық гипотеза болып табылады. Шешім ережесі белгілердің жалпы маңыздылығының белгіленген индикаторына байланысты шешімнің өлшемін (оң және теріс) қамтиды. Дәстүрлі тәсілдермен салыстырғанда, техника қолжазбалықтың өзгеру фактісін анықтайды, тіпті жеткіліксіз болса да. Егер сіз бұл фактіні растасаңыз, сәйкес сәйкестендіру сандық әдісін қолдануға болады.

Қолжазбаны жазуға ыңғайсыз (сол жақта) қолымен жазу фактісін белгілеу - қолжазбаның жазуға ыңғайсыз қолмен жазу кезінде қолжазбаның болуы немесе болмауы туралы қолжазбаға сәйкестендіруге негізделген дифференциалды әдіс. Шешім ережесі белгілердің жалпы маңыздылығының белгіленген индикаторына байланысты шешімнің өлшемін (оң және теріс) қамтиды.

Аз көлемді қолтаңба объектілерін зерттеудің әдістемесі.

Дисперсиялы графикалық талдау әдісі жазу белгілерінің графикалық реттеу әдісімен біріктірілген және қалыпқа келтірілген зерттеу қолтаңбаларының геометриялық және метрикалық сипаттамаларының ауытқу аймағын салыстырудан тұрады. Әріптердің орташа мәнін алу әдістемесі қарапайым, бірақ уақытты қажет етеді. Зерттелетін қолжазбадағы біртекті белгілері (20-25) көрсетіледі және олар жеке суретке түседі. Содан кейін алынған теріс әсер кескіні қағаздың парағына қойылып, белгілі бір нүктеден қалыпқа келтірілгеннен кейін қолмен сипатталады. Әдіс сарапшыға анықтауға мүмкіндік береді:

- қозғалыстарды кеңістікте орналастыру;

- шашырау аймағының өлшемі мен нысаны.

Бұл әдістің кемшіліктері белгілердің орташа сипаттамаларында сәйкестік пен айырмашылықтарды бағалау критерийінің болмауы.

Қарапайым және қысқа қолтаңбалардың түпнұсқалығын (немесе шынайылығын) анықтаудың күрделі әдісі әдеттегі жағдайларда орындалатын шынайы жоғары дамыған қолтаңбаларды және ерекше нәтижелердің айқын белгілерінсіз алдын-ала жаттығудан кейін орындалған шынайы емес әдістерді саралау мәселелерін шешеді және бірқатар нақты сандық әдістерді қамтиды.

Зерттелетін қолтаңбаның априориалды ақпараттылығын анықтаудың сандық әдістері, интегралдық параметрлерді зерттеу әдістері және қолтаңбадағы қысымның таралуын зерттеу әдісі қолданылады. Барлық осы әдістерді қолдану «ОКО-1» компьютерлік бағдарламасын пайдалана отырып, өлшеу сатысынан бастап шығысқа дейін автоматтандырылған.

Ерекше жағдайда орындалған қолжазбалардың түпнұсқалығын (түпнұсқа еместігін) анықтау мақсатында зерттеудің әдістемесі (әдейі өзгертуі, еліктеу, масан және есеңгіреу жағдайында). Осы әдістің көмегімен қолтаңбаны масан күйінде және оны қалыпты жағдайларда орындалғанын және алдын-ала дайындықсыз шынайы қолтаңбаны еліктеу арқылы жүзеге асырылғаны анықталды.

Бұл әдістеменің ерекшелігі - сипаттың нақты (симптоматикалық) көрінісі ретінде ғана емес, сондай-ақ сыналатын объектіні үлгілермен салыстыру арқылы ғана анықталуы мүмкін «күмәнді» фактордың әсерінен өзгеру. Оның қолданылуы жоғары және орташа деңгейдегі қалыптасқан қолтаңбалары, аралас транскрипцияға қатысты, бір немесе одан да көп әріптерден, жазықсыз сызықтардан және штрихтардан тұрады. Бұл әдіс зерттеліп жатқан қолтаңбаның өте айқын сипатқа ие ерекше белгілері бар жағдайларда пайдаланылады және сарапшы оны автоматты түрде ауысқан кезде («есте сақтаудан», болмашы дайындықпен), алкогольдік мас күйі жағдайында, есеңгіреу күйінде.

4.3 Жеке орындаушының қасиеттерін анықтау әдістемесі

Жеке топқа жатқызылуы мүмкін, себебі олар тек модельдік әдістерді қолданумен сипатталады. Бұл қолжазбаны анықтайтын, белгілі бір белгілер жиынтығының жоқтығына негізделген диагностикалық әдістер, олардың көрінісі орындаушылардың тиісті топтарының қолжазбаларына тән. Шешім ережесі белгілердің жалпы маңыздылығының белгіленген критерийіне байланысты шешімнің өлшемін (оң және теріс) қамтиды.

Қалыпты жағдайда қалыптасқан қолжазбаның жоғары деңгейде орындалған көлемді әріптік мәтіндерді зерттеу кезінде ер және әйелге тиесілі қолжазбалардың айырмашылықтарын анықтау. 480 ерлер мен әйелдердің қолтаңбалар тобын зерттеуге негізделген әдістемелер. Зерттеу нәтижесінде 21

таңбадан тұратын кешен таңдалды. Олардың ішінде 10 таңба статистикалық ықтималдығы біреуден жоғары (1.31-ден 2.43-ке дейін) және ерлердің қолжазбаларында жиі кездесетін коэффициенттерге ие және 11 таңба біреуден төмен (0.35-ден 0.82-ге дейін) және ең көп әйелдер орындаған қолжазбаларда кездеседі. Әдістің авторлары зерттелетін қолжазбаның орындаушысының жынысына бағалану ықтималдығы жоғары дәрежеде (90% -дан астам) мүмкіндік беретін белгілерді бағалаудың шекті критерийін әзірледі.

Әдістің артықшылықтары:

- зерттеу үрдісіне оны қолданудың қарапайымдылығы;
- таным деңгейінің жоғарғы пайызы.

Қалыпты жағдайларда орындалған орта және төмен біліктілікте жасалатын үлкен көлемді әріптік мәтіндерді зерттеуде қолжазба орындаушысының жынысы мен жасын тану әдістемесі. Әдістеме қолжазба белгілерінің корреляциялық тәуелділігін жазған адамның жасына және жынысына сәйкестендіруге негізделген. Өзінің даму кезеңінде әр түрлі жастағы, ерлер мен әйелдердің қолжазбаларын дамытудың кіші және орташа дәрежесі бар 4000 қолжазба зерттелді. Нәтижесінде үш жас санатындағы орындаушы топтарын саралауға мүмкін болды:

- 15 жасқа дейінгі жасөспірімдер, 5-7 сыныптық білімі бар;
- 8-10 сынып оқушылары мен 24 жасқа дейінгі ересектер 5-8 сыныптық білімі бар, бірақ кішігірім жазба практикасымен;
- 25 жастан асқан және одан да үлкен ересектер.

Орындаушының жынысы оның жасын анықтағаннан кейін анықталады. Қолжазба орындаушының жынысын тану мүмкіндігі оның білім деңгейіне тікелей байланысты. Сондықтан 7-сыныптан кем емес оқушылардан бастап орындаушының жынысын сенімді түрде анықтауға болады.

Орташа қалыптасқан қолтаңбасы арқылы орындаушы жынысын анықтаудың әдісі әдеттегі жағдайларда орта деңгейдегі біліктілігі бар жоғары көлемді әріптік мәтіндерді зерттеуде бұрынғы модификациялау әдістемесі болып табылады.

Қысқа қолжазба мәтіндерінен орындаушының жынысын анықтау әдісі. Бұл әдістеменің айрықша ерекшелігі - жазбаша әріптермен жұмыс істеу кезінде негізінен қолтаңба белгілерін пайдалану. Қолжазба зерттеулерінің төрт кезеңі бар:

- мәселені шешу үшін объектінің жарамдылығын анықтау;
- қолжазбаның белгілерін таңдау және олардың жалпы ақпараттық мазмұнын анықтау;
- бір әріп бойынша шешім қабылдау кезінде сенім деңгейін таңдау және әріптердің толық ақпараттылығын анықтау;
- қолжазбаның орындаушысы жынысы туралы шешім қабылдау, қателігінің ықтималдылығын бағалау, немесе оны қарсы жынысқа жатқызу.

Әдістеме әдеттегі жағдайларда орташа және жоғары деңгейдегі қолжазбалармен жасалған қолжазбаларға қолдануға болады.

Жоғары және жоғары орташа қалыптасу дәрежесінің қолжазбасында орындалған мәтінді орындаушының жынысын белгілеу. Қалыпты жағдайда

орындалған үлкен және орта көлемді қолжазбаларды зерттегенде пайдаланылады, оның көрінісі орындаушының жынысына тән ерекшеліктер жинағының анықтауға негізделген әдістемесі. Оң қорытындылар 0,99 және 0,95 қауіпсіздік коэффициентімен, сондай-ақ НПВ түріндегі қорытындымен мүмкін.

Үлкен және орта көлемдегі қолжазбаларды зерттеу кезінде қолжазба мәтінін орындаушысының егде және кәрілік жасын анықтау. Техника Орындаушының кәрілік жасын тән ерекшеліктер жиынтығы қолжазбадан анықтауға негізделген әдістемесі. Шешім ережесі белгілердің жалпы маңыздылығының белгіленген индикаторына байланысты шешімнің өлшемін (оң және теріс) қамтиды.

Қолжазба мәтіндерін орындаушының жасын анықтау әдістемесі 16 жастан 60 жасқа дейінгі ерлердің қолжазба үлгілерін зерттеу негізінде құрылды. Эксперименттердің нәтижесінде қабылданған сыныпқа жататын объектінің жас ерекшеліктері мен ықтималдығы анықталды. Қолжазба белгілерінің жиынтығы негізінде кемсітушілік функцияларына арналған шекті мәндер анықталды. Сенімді және ақылға қонымды шешім қабылдау үшін қолжазбаға талаптар қойылған. Зерттеу объектісі дамыған, өзгермейтін қолжазбамен жасалған мәтін болуы мүмкін.

Жоғары және ортадан жоғары деңгейде қалыптасқан қолтаңбамен орындалған мәтін орындаушының жынысы, жасы және психологиялық қасиеттерін анықтау. Бұл әдістеме қалыпты жағдайларда жасалған үлкен көлемді қолжазбаларды зерттеуде қолданылады. Шешуші ереже орындаушының жынысын, жасын және психологиялық қасиеттерін анықтау сияқты үш кезеңнен тұратын адым-адымы стратегиясына сәйкес жасалады. Бірінші және екінші кезеңде НПВ түрінде (жынысын анықталу мүмкін емес) шыққан жағдайда қосымша зерттеулер жүргізілмейді. Бұл әдіс орындаушы адамның ақыл-ой, эмоционалдық және ерікті салаларын сипаттайтын 11 биполярлы психологиялық қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда сипатталған әдістер қолжазбалық зерттеулердің дәстүрлі әдісінде ұқсастығы жоқ. Олардың келуі зерттеудің ауқымын айтарлықтай кеңейтті, қолжазба сарапшысы, тергеу органдары, тергеу және сот талқылауы органдары берген ақпарат көлемін арттырды.

Қазіргі уақытта елдегі әртүрлі ғылыми институттар адамның биіктігі мен денесінің түріне, орындаушының жағдайы, оның мамандығы, білім деңгейі, ұлты, өмір сүретін аймағы және т.б. сияқты қолжазба таңбаларының корреляциясын объективті бағалау әдістерін жасау үшін дамып келеді.

Үлкен және орташа көлемдегі қолжазбаларды зерттеудің ықтималдық-статистикалық әдістерін қолдану ерекшеліктері.

Осы модельдік әдістердің негізгі мазмұны зерттеу мәселесін шешу үшін анықталған жиынтығын бағалауды жүзеге асыратын қолжазба, шешуші функциялар мен шешімдер ережелерінің сапалық белгілерінің маңыздылығы туралы сандық деректер болып табылады. Бұл әдістер маманға ұқсас объектілердің үлкен саны бойынша арнайы статистикалық эксперимент нәтижесінде құрылған белгілердің маңыздылығына қарай зерттеудің нақты объектісі туралы жаңа объективті сандық ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Әрбір модельдік әдіс оның дамуының негізін құрайтын эксперименттің шарттары мен нәтижелерімен анықталған нақты мәселені шешуге бағытталған. Жалпы мәселелерді шешу үшін мұндай әдістер білім сипатына ие. Кейбір арнайы мәселелерді шешу үшін оларды пайдалану дәстүрлі болып келеді, себебі ол объектінің қасиеттері туралы түбегейлі жаңа ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі әдістерді қолдану негізінде идентификация тапсырмасын шешкен кезде сарапшы ішкі сенімді басшылыққа ала отыра шешім қабылдайды. Сандық әдістемені қолданған кезде ол жалпы маңыздылығы мен тиісті ықтималдық (сенімділік) негізінде қорытынды шығарады. Қабылданған қисық таңдалған шешімдерге сәйкес ерекшеліктер санына ғана емес, олардың сәйкестендіру мәніне де байланысты екенін атап өту маңызды. Таңдалған жиынтықтағы белгілердің маңызы қаншалықты жоғары болса, олар теңдікті анықтау туралы шешім қабылдау үшін соншалықты қажет болады (S1 қисығы). Егер белгілердің маңызы төмен болса, онда категориялық жағымды қорытынды жасау қажет болса, көбірек сәйкестендіру белгілері қажет (қисық S2). Сәйкестендіру белгілерінің сәйкестендірудің маңыздылығы төмен болған жағдайда, шешім ықтимал түрде ғана (S3 қисық сызығы) мүмкін болады. Бұл жағдайлардың жалпы жағдайы маңызды белгілердің болмауы.

Идентификациялық міндеттерді шешу үшін модельдік әдістерді қолданудың негізгі мазмұны шешімдер қабылдау үшін жеткілікті жалпы мәнмен жиынтығының маңыздылығын анықтауға бағытталған. 5-бағандағы бұл кесте сәйкестендіру мәнінің екі мәнін көрсетеді. Егер жиынтықтағы таңдалған мүмкіндіктердің саны 8-15 болса, онда 16-33 болса, бірінші мән қабылданады.

Шекті идентификациялау мәні ретінде, 10-ға тең мәнге сәйкес келетін белгілердің жалпы жиынтығы қабылданады, осылайша қолжазбаның сәйкес келетін белгілерін бағалаудың ықтималды-статистикалық әдістері барлық әдістемелік ұсыныстарды ескере отырып, таңдалған белгілер жиынтығы жоғары сенімділік деңгейіне сәйкес болса, үзілді-кесілді оң қорытынды береді. Зерттеу нәтижелерінің соңғы сараптамалық бағалау функциясына жақын болса да, бірақ онымен толықтай сәйкес келмейтін болса да, қолданылатын модельдеу әдістерінің бағалау функциясы екенін атап өту маңызды. Сарапшының соңғы қорытындысы модельді әдісін қолдану нәтижесінде автоматты түрде жасалмайды, ресми болмайды, бірақ бағалау сипатын сақтайды.

Сандық зерттеу әдістерін қолдана отырып қолжазба зерттеуі кезінде салыстырмалы материалға жалпы қабылданған әдістемелік талаптар қойылады.

Осы әдістерді қолданғанда келесі әрекеттер алгоритмін ұстанған жөн:

1-кезең. Зерттеліп отырған құжаттағы қолжазба жазбаларынан қолжазбаның барлық ақпараттық сипаттамаларын таңдау. Кейбір жағдайларда өзара байланысты белгілер анықталған функциялар жинағынан алынып тасталады. Нәтижелері тиісті әдістемелік нұсқауларға сәйкес бекітіледі.

2 кезең. Тиісті кестелерден маңыздылықтың әрбір атрибутын тағайындау. Белгілердің жиынтығының маңыздылығын есептеу олардың мағыналарын қосу арқылы жүзеге асырылады.

3 кезең. Алынған мәнді шешім қабылдау ережесімен және тұжырымның негізінде осы тұжырымдамамен салыстыру.

Бірінші кезең әрдайым немесе ішінара ғана автоматтандырылуы мүмкін, субъективті факторды толық жою мүмкін емес. Екінші және үшінші кезеңдер әрдайым автоматтандырылуы мүмкін.

Қорытынды

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық түрленулерді түбегейлі сүйемелдейтін қылмыстар санының елеулі түрде ұлғая түсуі қылмыстарды ашу және тергеп-тексеруде аса тиімді әдістер мен құралдарды қолдануды талап етіп отыр. Криминалистік түсініктер және теория мен практикадағы суық қарудың саралануы мәселесі даулы мәселелердің бірі. Әрбір маман осы мәселені ғылыми, әдістемелік және тәжірибелік аспектіде зерттеуші өзінің анықтамаларын, белгілерінің жүйесін, сипаттамасы мен саралануын ұсынады. Қолтаңбатану зерттеулері криминалистикалық зерттеулердің ең қиын түрлерінің бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Оны жүргізудің қиындығы, адамның жазбаша біліктілігі күрделі психофизиологиялық негізге ие, қолжазбаны орындау процесі – зерттеудің тікелей объектісі жиі бірнеше түрлі сыртқы немесе ішкі факторлардың ықпалына байланысты.

Алайда, бұл мәселені шешу қолжазба зерттеулерінің әдістемесін білмей жүргізу мүмкін емес.

Зерттеу өндірісінің әдістемесі тереңдетіп зерттеу ықтимал қателерді болдырмауға, дәйекті түрде, қорытындыларды ғылыми мақұлдауға және дұрыс тұжырымдауға көмектеседі

Неғұрлым маңызды және бүгінгі таңда жалпы әдістемелік сұрақтарды қарастыра отырып, қандай да бір нысанның түсінігі сараланушы топтармен байланысты екенін, өзінің диалектілік байланысында жалпы- жеке бір реттік екенін білдік.

Ішкі істер органдары үшін мамандарды даярлау деңгейіне қойылатын талаптардың күшейе түсуі Қазақстан Республикасының ПМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы қылмыстарды ашу және тергеуді техникалық-криминалистикалық қамтамасыз ету кафедрасының профессорлық-оқытушылық құрамының алдында тек қана пәнді оқытудың әдістемесін жетілдіре түсуді ғана емес, сонымен қатар суық қаруды криминалистикалық зерттеу саласында зерттеулер жүргізудің жаңа әдістемелерін жасап шығару, сондай-ақ қолдағы бар материалдарды сауатты компиляциялау бойынша міндеттерді қойып отыр.

Оқу құралы Қазақстан Республикасының ПМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы криминалистика кафедрасының келесідей профессорлық-оқытушылық құрамымен дайындалды: кафедра бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі А.Б.Жакулин; кафедра профессорлары: заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі А.Г.Еленюк, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі Б.С.Телемисов; кафедра доценті, кафедра аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры А.Ж.Жүнүсова; кафедра оқытушылары: заң ғылымдарының магистрі, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны С.С.Шарипов.

Авторлық ұжым осы оқу құралының ішкі істер органдарының жас бастауыш мамандарына, сондай-ақ қызмет өткеріп жүрген мамандарға

қылмыспен күрестегі басты да күрделі міндеттерді тиімді атқара білу бойынша өзінің көмегін тигізетініне сенімділік білдіреді.

Пайдаланылған әдебиет

Шакенов А.О. Криминалистика: Оқулық . Астана: Фолиант, 2008.-464б.

Нұрғалиев Б.М. Криминалистика: Оқулық. ҚР ПМ Б.Бейсенов атындағы ҚЗИ, Қарағанды, 2005.-283б.

Аубакиров А. Ф. Криминалистическая цифровая фотография: Учеб. пос. / А. Ф. Аубакиров, С. Б. Коваленко. — Алматы: Аркаим, 2003. — 228 с.

Аубакиров А. Ф. Значение экспертизы в расследовании преступлений: Учеб-метод. пос. / А. Ф. Аубакиров, А. Я. Гинзбург, Ю. Д. Лифшиц. — Караганда: КВШ МВД СССР, 1991. — 100 с.

Винберг Л.А., Шванкова Н.В. Почерковедческие исследования. - Волгоград, 1977. - 134-152.

Судебно-почерковедческие исследования. - Ч. 2.- Изд. ВНИИ СЭ. - М., 1971. - С. 186-221.

Почерковедение и почерковедческие исследования: Курс лекций / Под ред. В.В. Серегина. – Волгоград: ВА МВД России, 2002. 228 с.

Судебно-почерковедческие исследования документов: учебно-практическое пособие / Под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юрлитинформ, 2006. 170 с.

Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов. СПб., 1903.

Введение в судебную экспертизу: учеб. пособие / Н. П. Майлис. М., 2004.

Богачкина Г. Ф., Манцветова А. И., Орлова В. Ф., Собко Г. М. и др. Исследование рукописей, выполненных измененным почерком // Экспертная техника. М., 1972. Вып. 41.

Шахтарина Н. И. Судебно-почерковедческая экспертиза с использованием данных количественной значимости частных признаков // Экспертная техника. М., 1968. Вып. 26.

1 Теоретические основы почерковедческого исследования

1.1 Понятие письма и почерка. Индивидуальность и относительная устойчивость почерка. Формирование письменно - двигательного навыка человека

Эффективность деятельности правоохранительных органов в условиях сложной социально-экономической и криминальной обстановки в стране во многом зависит от активного и своевременного использования современных достижений науки и техники. Решение задачи намечено осуществить посредством комплекса организационных и научных мер, в частности путем разработки и внедрения в практику новых методов исследования из области криминалистических исследований.

Значительный вклад в укрепление законности и правопорядка вносит почерковедческие исследования. На ее долю приходится около 15% от общего числа всех видов исследований, и этот "удельный вес" с каждым годом возрастает.

Необходимо отметить, что почерковедческие исследования – один из самых сложных видов криминалистических исследований. Трудности в ее проведении связаны с тем, что письменный навык человека имеет сложноорганизованную психофизиологическую основу, а процесс выполнения рукописи – непосредственного объекта исследования – чаще всего сопровождается воздействием сразу нескольких различных внешних или внутренних сбивающих факторов.

Между тем современный уровень развития криминалистических исследований позволяет решать широкий круг идентификационных и неидентификационных задач. Это в первую очередь связано с тем, что в настоящее время значительно расширились пределы научного знания о закономерностях почерка как объекте исследования, а также о методах его криминалистического исследования, что и объясняет постоянный интерес к теоретическим вопросам почерковедческого исследования.

На определенном этапе развития общества речь как единственная форма связи перестала удовлетворять усложнившиеся и возросшие потребности людей в общении. Появилось письмо как дополнительное средство общения.

Основное назначение письма состоит в передаче речи на значительные расстояния и закреплении ее во времени. Для осуществления этих целей создаются специальные начертательные знаки или изображения, передающие речь, слова, слоги, звуки и т. д. Специально созданные знаковые системы в виде письма служат средством выражения определенного содержания (смысла), обеспечивают возможность общения людей, позволяют человеку приобретать новые знания.

Письменность имеет длительную историю становления. Ее возникновение и развитие охватывает период в несколько тысяч лет. За это

время менялись орудия письма, материалы, его типы, начертание графических знаков. Человечество прошло путь от самых примитивных способов письма – рисуночного (пиктография), символического (идеография) до современного буквенно-звукового письма.

В настоящее время письмо стало одним из главных средств общения, без которого невозможно представить развитие современного общества. Особенностью буквенного письма, обуславливающей простоту овладения им и дальнейшего его употребления, является связь с фонетикой данного языка.

Таким образом, письмо - это дополнительное к звуковой речи средство общения людей, осуществляемое при помощи графических знаков, отражающее в определенной форме звуковую речь и служащее для ее передачи на расстояние и закрепление во времени. Технически запечатление мыслей при письме происходит с помощью письменных знаков.

Исходя из этого можно сказать, что письмо включает в себя две составляющие: письменную речь, т.е. смысловую сторону (объект автороведческого исследования); почерк, т.е. графическое изображение мыслей (объект почерковедческого исследования). Письменная речь охватывает языковые средства выражения мысли.

Почерк - это зафиксированная в рукописи система привычных движений, в основе формирования которой лежит письменно - двигательный навык.

Из положений теории идентификации известно, что для установления тождества объекта необходимо, чтобы он обладал свойствами отображаемости, индивидуальности и относительной устойчивости. Обладает ли такими свойствами почерк? Ответ на этот вопрос возможен только при тесном сотрудничестве в решении этой проблемы ученых - почерковедов со специалистами в области анатомии, физиологии, психологии, биомеханики.

В основе формирования почерка лежит письменно - двигательный навык. Под навыком психология понимает систему регуляторных процессов, сложившуюся в индивидуальном опыте человека и позволяющую устойчиво и стандартно выполнять определенные действия. Из этого определения видно, что навык формируется в результате определенных целенаправленных действий человека, которые носят целостный характер. Навык создает устойчивость и индивидуальность в выполнении человеком необходимых действий. Для уяснения, обладает ли этими свойствами почерк, необходимо обратиться к процессу формирования письменно - двигательного навыка в период обучения письму.

Формирование письменно - двигательного навыка происходит одновременно с обучением письму. Это процесс начинается задолго до поступления ребенка в школу, еще в раннем и дошкольном возрасте. Многочисленными экспериментами, проведенными психологами, доказано, что в этот период (за пять-шесть лет до поступления в школу) ребенок при благоприятных обстоятельствах в состоянии овладеть некоторыми движениями, которые впоследствии лягут в основу письменно - двигательного навыка. В зависимости от целей и содержания задач, поставленных перед обучающимся, процесс формирования письменно - двигательного навыка

расчленяется на четыре этапа: элементное, буквенное, связное и скорописное письмо.

Элементное письмо является начальным этапом. Основная цель здесь состоит в ознакомлении ученика со звуковым составом слов, графическими обозначениями звуков, с требованиями, предъявляемыми к форме письменных элементов, правилами их соединения, с гигиеническими и техническими правилами письма.

Буквенное письмо. Простое изображение буквы на бумаге для ученика – процесс очень сложный. Основная задача – научиться правильно выполнять письменные знаки – разбивается на ряд частных. Например, выполнение составных элементов буквы с одинаковым наклоном, нажимом и т.д.

Следующий этап формирования письменно - двигательного навыка – связное письмо. Здесь внимание ребенка сосредоточено на правильном связывании элементов письменного знака, на соединении букв в слова, а также на соблюдении правил расстановки письменных знаков относительно линовки. Ученик старается выполнить буквы одинаковыми по размеру, нажиму, наклону. В процессе связного письма закрепляются и автоматизируются навыки, приобретенные на первых двух стадиях обучения.

Ни на одном из названных этапов письма (элементное, буквенное, связное) нельзя еще говорить о сформированности почерка как о системе выработанных движений. Индивидуальность навыка в этот период обучения письму слабо выражена, так как ученик механически подражает видам соединения письменных знаков, предусмотренных установленными прописями.

Следующей стадией формирования письменно - двигательного навыка является скорописное письмо. В отличие от предыдущих на этом уровне (уже усвоены технические и графические навыки), ученик имеет возможность сосредоточить внимание полностью на смысловой стороне, на содержании письма. На первый план выступают усвоение навыков письма, смысл и содержание текста. Особенностью скорописного этапа формирования почерка является целостность этого процесса. Человек при написании слов не разбивает их на составляющие звуки. Чем быстрее он пишет, тем более связным становится его почерк.

Этапы формирования письменно - двигательного навыка в полном объеме не дают ответа на вопрос: почему почерк каждого лица обладает индивидуальностью. Ведь обучение письму в школе - процесс коллективный. Ученики одного класса (или классов) при обучении письму зарисовывают те же самые элементы письменных знаков, какие показывает им на доске учитель. На уроках письма дети выполняют у себя в тетрадях такие же графические элементы, какие они наблюдают в прописях.

Индивидуальность почерка, а точнее индивидуальность письменно - двигательного навыка человека, у которого уже сформировался такой навык, выражается в специфических изменениях, дополнениях или сокращениях по отношению к стандартной прописи. Возникают эти особенности постепенно в процессе обучения письму и зависят от многих причин.

1.2 Предмет криминалистического почерковедения. Роль естественных и технических наук в разработке криминалистического почерковедения. Краткий очерк развития исследования письма

Криминалистическое почерковедение является отраслью (разделом) криминалистики и науки о криминалистическом исследовании. Оно представляет собой систему знаний о закономерностях почерка и методах (методиках) его исследования в целях установления фактических данных, имеющих доказательственное значение при вынесении решения в уголовном, гражданском и арбитражном процессе. Криминалистическое исследование почерка, как и любое исследование, является видом практической деятельности. Поэтому различие и связь между криминалистическим почерковедением как научной областью знаний и почерковедческим исследованием определяют соотношением теории и практики, научной и практической деятельности. Методики и методы исследования почерка находят непосредственное применение при проведении криминалистических исследований. Теория служит основой для разработки методических средств и вместе с тем использует практику как источник информации об актуальных направлениях научных исследований, о достоверности предпринимаемых научных разработок, об эффективности предлагаемых методов и методик проведения исследований. Почерковедческое исследование в качестве вида практической деятельности также имеет свой предмет, самостоятельный и отличный от предмета криминалистического почерковедения, свои объекты, методики и методы исследования.

Предмет криминалистического почерковедения имеет сложную структуру и включает:

а) изучение закономерностей формирования, функционирования и изменения почерка, а также лежащего в его основе письменно - двигательного функционально-динамического комплекса (далее - ФДК) навыков;

б) изучение закономерностей исследования почерка;

в) разработку на основе выявленных закономерностей методов и методик решения задач почерковедческого исследования в целях установления фактов, имеющих доказательственное значение по уголовным, гражданским и арбитражным делам, либо носящих профилактический характер;

Знания об указанных закономерностях составляют научные основы почерковедческого исследования.

Компоненты общего учения о почерке как объекте криминалистического исследования следующие: понятие почерка и лежащего в его основе письменно - двигательного ФДК, механизм процесса письма; основы формирования ФДК и почерка; основные свойства (качества) почерка - индивидуальность, динамическая устойчивость, вариационность, избирательная изменчивость; понятие признака почерка, его природа и основы систематизации признаков почерка, используемых для решения идентификационных и диагностических задач почерковедческого исследования.

Криминалистика является самостоятельной юридической интеграционной («пограничной») дисциплиной между науками естественного, технического профиля и определенными правовыми науками. Поэтому при раскрытии содержания предмета криминалистического почерковедения, как одного из разделов науки криминалистики, важно учитывать, с одной стороны, связь, а с другой – различие с предметами соответствующих смежных дисциплин.

В криминалистическом почерковедении в качестве исходных очень широко используются положения естественных наук. При изучении почерка криминалисты адаптируют и развивают применительно к своим специфическим задачам данные физиологии, биомеханики, анатомии, а также психологии, применяют математические методы и средства электронно-вычислительной техники. При этом первостепенное значение имеют знания физиологии высшей нервной деятельности, анатомии письменно - двигательного аппарата, биомеханики письма, психологии навыковой деятельности. Эти знания позволяют понять и научно объяснить природу изучаемых судебным почерковедением явлений, относящихся к почерку.

Использование данных других наук в криминалистическом почерковедении – это сложный творческий процесс, который имеет многоступенчатый характер и отражает различные уровни адаптации соответствующих научных данных. На первых этапах обязательно освоение и использование исходных данных из естественнонаучных и других областей знаний на современном уровне их разработки в соответствующих научных дисциплинах. Таковы, например, знания о физиологии и структуре двигательного акта, разновидностью которого является письмо, об анатомии и биомеханике навыков движений.

Базируясь на них, криминалисты изучают собственно почерковые закономерности, наиболее важными и существенными из которых являются закономерности, определяющие природу почерка, его основные свойства – индивидуальность, устойчивость, вариационность, избирательную изменчивость, а также свойства, лежащие в основе разработки идентификационных, диагностических и классификационных признаков почерка.

На знаниях о закономерностях, относящихся к объекту исследования – почерку, в свою очередь, основываются знания о закономерностях экспертной деятельности. В их изучении большую роль играют положения психологии, в особенности деятельностный подход, служащий научной базой для разработки методических основ почерковедческого исследования, методик и методов решения ее задач.

Почерковедческое исследование, как любое исследование, представляет собой процессуальное действие, реализуемое на определенных правовых основаниях и условиях, а заключение специалиста является источником доказательств. Поэтому в рамках криминалистического почерковедения разрабатываются методические положения, связанные с назначением и проведением исследований, оценкой и использованием заключений

специалистов - почерковедов субъектами доказывания. К их числу также должны быть отнесены: условия заявления ходатайств специалистом о получении дополнительных материалов и сведений, необходимых для исследования и дачи заключения, участие специалиста в отборе экспериментальных образцов почерка предполагаемого исполнителя, возможности и пределы инициативы, тактика поведения специалиста в криминалистическом заседании и др. Предмет криминалистического почерковедения охватывает также разработку научных, методических и организационных основ профилактической деятельности специалиста - почерковеда.

Методология криминалистического почерковедения – это определенная иерархическая система методов, которые использует наука для достижения стоящих перед ней задач.

Методологию как общую систему научных методов, приемов, средств, свойственных криминалистическому почерковедению в качестве научной области знаний, необходимо отличать от методик, методов и технических средств практического проведения исследований. Вместе с тем они тесно связаны между собой. С помощью методов научного исследования разрабатываются теоретические положения и методики практического решения задач исследований. В научных разработках и в криминалистических исследованиях могут применяться одни и те же методы. Однако далеко не всякий метод научного познания может использоваться в методике проведения исследований. Сфера использования метода в процессе научного поиска шире. В практике же могут применяться лишь те научные методы, место которых в методике проведения исследований четко определено. Это, как правило, методы, прошедшие экспериментальную и практическую опробацию.

В структуре (иерархии) методов криминалистического почерковедения общую гносеологическую базу образует метод материалистической диалектики. Применительно к данной конкретной области знаний он специфическим образом преломляется в общепознавательных (частных) и специальных методах. Общепознавательные методы имеют общее значение для всех наук, однако они касаются предмета познания не в целом, а какой-то определенной его стороны. По своей природе эти методы могут быть логическими и эмпирическими (естественнонаучными).

1.3 Задачи, разрешаемые при проведении почерковедческого исследования

В структуре задачи исследований выделяют два основных элемента: цели и условия их достижения. Как отправные цель и условия выступают вопрос и исходные данные, содержащиеся в материалах исследований, направленных для ее проведения. К исходным данным относятся: документ, содержащий исследуемую рукопись, сравнительные материалы-образцы почерка

предполагаемых исполнителей, сведения о предполагаемых исполнителях и обстоятельствах выполнения исследуемого документа, имеющие отношение к предмету исследований (устанавливаемым фактам). В начале исследования у эксперта на основе вопроса и исходных данных складывается общее представление о задаче, подлежащей разрешению. В процессе дальнейшего исследования оно уточняется, конкретизируется, благодаря чему эксперт имеет возможность правильно построить исследование и выбрать соответствующие методы и методику для решения его задачи.

От задачи исследований, определяемой ее конечной целью, следует отличать подзадачи или задачи промежуточных этапов исследования. Например, при установлении исполнителя рукописи (конечная задача) возникает необходимость выяснить, не выполнена ли эта рукопись в необычных условиях, допустим в состоянии алкогольного опьянения (подзадача исследований или промежуточная задача).

Систематизация задач исследований строится на дифференциации основных целей и условий задачи. По целям задачи почерковедческого исследования образуют три класса':

-идентификационные, направленные на установление конкретного исполнителя исследуемой рукописи или факта выполнения двух и более рукописей, либо разных их фрагментов одним лицом;

-диагностические, направленные на установление условий - состояния исполнителя, обстановки выполнения исследуемой рукописи; классификационно-диагностические, направленные на установление групповой принадлежности исполнителя рукописи по полу, возрасту, другим социально-демографическим характеристикам.

Наиболее распространенными в почерковедческом исследовании являются идентификационные задачи, предполагающие установление конкретного исполнителя рукописи (текста, подписи). В связи с этим Криминалистическое почерковедение долгое время развивалось и формировалось как теория почерковедческой идентификации. Лишь позднее стали формироваться другие его направления.

Идентификационные задачи делятся далее с учетом систематизации объектов исследования, условий их выполнения, сходства (или его отсутствия) почерков исполнителя рукописи и подозреваемых лиц, наличия или отсутствия предполагаемых исполнителей в отношении нескольких рукописных объектов.

Диагностические задачи образуют следующую иерархическую систему задач, связанных с установлением факта наличия или отсутствия необычности письма и при наличии этой необычности:

- природы необычности выполнения рукописи: естественная, т.е. не связанная с намеренным изменением почерка, и искусственная, т.е. связанная с намеренным изменением почерка;

- вида (характера) естественной необычности: постоянная, временная;

- группы естественной необычности; внутренние, внешние сбивающие факторы;

- конкретных причин естественной необычности;
- видов искусственной необычности: искажение почерка с целью маскировки, подражание другому почерку;
- конкретных способов искажения почерка и подражания.

Каждая из обозначенных задач может быть самостоятельной, т.е. содержаться в вопросе (задании), поставленном на разрешение специалиста, и промежуточной. Для дальнейшей дифференциации диагностических задач существенны также основы систематизации объекта и наличие (либо отсутствие) сравнительного материала. Последнее важно для выбора схемы исследования: при отсутствии образцов (неполный компонентный состав) оно строится по классификационному принципу, при наличии сравнительного материала (полный компонентный состав) используется развернутая диагностическая схема, включающая натурное сравнение.

Классификационно-диагностические задачи в криминалистическом почерковедении образуют наиболее узкий круг и в основном сводятся к установлению пола, возраста, психологических характеристик исполнителя рукописи.

Заключение

В данном лекционном материале были рассмотрены ряд вопросов касающихся понятию письма и почерка, а также формированию письменно - двигательного навыка человека.

Правильное понимание теоретических основ почерковедческого исследования позволит результативно работать как на местах происшествий, проведении других следственных действий, так и при исследовании вещественных доказательств.

2 Идентификационные признаки письма

2.1 Понятие идентификационного признака в криминалистических исследованиях

Почерковедческие исследования – один из самых сложных видов криминалистических исследований. Трудности в ее проведении связаны с тем, что письменный навык человека имеет сложноорганизованную психофизиологическую основу, а процесс выполнения рукописи – непосредственного объекта исследования – чаще всего сопровождается воздействием сразу нескольких различных внешних или внутренних сбивающих факторов.

Между тем современный уровень развития криминалистических исследований позволяет решать широкий круг идентификационных и неидентификационных задач. Это в первую очередь связано с тем, что в настоящее время значительно расширились пределы научного знания о закономерностях почерка как объекте исследования, а также о методах его криминалистического исследования, что и объясняет постоянный интерес к теоретическим вопросам почерковедческого исследования.

Определение понятия признака одно из наиболее важных и сложных проблем криминалистической идентификации.

Каждый объект и явление материального мира обладают множеством качеств, свойств, признаков.

СВОЙСТВА ОБЪЕКТА — это существенные его стороны, проявления качественно-количественной определенности в связи и во взаимодействии объекта с другими объектами.

ПРИЗНАК — это примета, знак, по которому какой-либо предмет или явление узнаются и отличаются от других.

В всемирной энциклопедии сказано, что признак — это все то, чем предметы и явления сходны друг с другом, или чем они отличаются друг от друга.

Любая вещь, любое явление материального мира обладает определенными свойствами, т. е. это то, что характеризует какую-либо сторону вещи, явления. Свойства вещи существуют объективно, независимо от сознания человека.

Переход от признака к свойству требует изучения механизма формирования признаков, их сопоставления и оценки на основе установленных закономерностей свойств. Для изучения свойств любого объекта материального мира важно знать наиболее устойчивые характеристики свойств объекта, явления.

Необходимо исследовать проявления свойств объекта в различных условиях и подыскать механизм отражения и проявления данных свойств.

Например, линейные размеры между константными точками лица человека на фотоснимках при всех других равных условиях зависят от ракурса съемки.

Отождествление содержания понятий «признака» и «свойства» не может находить отражения ни в науке криминалистике, ни в криминалистических исследованиях, где под признаком понимается не само свойство, а его проявление, отображение.

Криминалистическая идентификация осуществляется посредством изучения признаков, по ним определяются свойства идентифицируемых объектов и, наконец, производится отождествление объектов.

В теории и практике почерковедческого исследования понятие признака почерка обычно связывают с характеристикой той или иной технической (не смысловой) стороны фиксирующегося в рукописи письменно - двигательного навыка. Эта характеристика может относиться к управлению движениями при письме, к функционированию механизма письма, собственно к системе итоговых движений пишущего, к ориентации последних в пространстве.

При производстве почерковедческих исследований первичным и основным объектом изучения для специалиста является рукопись. В ней непосредственно отображается система итоговых фиксируемых движений пишущего и ориентация их в пределах листа бумаги. Все остальные особенности как внешней, так и внутренней стороны письменно - двигательного процесса проявляются опосредованно и в большинстве своем неполно. Все особенности письменно - двигательного навыка, проявляющиеся в рукописи, становятся признаками почерка только благодаря системе итоговых движений при письме и их ориентации в пределах листа бумаги. В понятие почерка включена его принадлежность конкретному, определенному лицу, т. е. неотъемлемым качеством почерка является его индивидуальность. Это означает, что характеристики письменно - двигательного процесса, проявляющегося в рукописи, в своем сочетании образуют индивидуальный комплекс.

Отдельные и даже многие признаки почерка могут встречаться в одинаковом проявлении у разных лиц, сочетание же их своеобразно для каждого пишущего.

Признаки могут иметь групповой характер, т. е. быть характерными для определенных групп почерков, разделенных в зависимости от проявления этих признаков, индивидуальное значение, т. е. проявляться в пределах групп относительно случайно независимо от общих групповых особенностей.

Индивидуализирующее, идентификационное значение конкретного проявления признака, имеющего как групповой, так и индивидуальный характер, определяется частотой встречаемости этого проявления в почерках разных людей вообще или в почерках, характеризующихся общими групповыми особенностями.

Обобщая изложенное, можно сказать, что *идентификационным признаком* следует считать особенность письменно - двигательного навыка, проявившуюся в рукописи. Особенности письменно - двигательного навыка

объединяются в идентификационный комплекс признаков для дифференциации почерков разных лиц и отождествления исполнителя рукописи.

2.2 Идентификационные признаки письменной речи

Общие признаки характеризуют письменную речь человека в целом и позволяют дифференцировать авторов рукописей по степени владения ею. Автора рукописи по общим признакам можно установить только в предположительной форме. Частные признаки письменной речи характеризуют определенные стороны навыка владения письменной речью конкретного человека. Признаки письменной речи в большей мере характеризуют автора рукописи, а не исполнителя. Идентификационными признаками письменной речи являются общие признаки. Наиболее общим признаком является уровень владения письменной речью. В зависимости от последовательности изложения мыслей, их логичности, грамотности, стиля можно выделить три уровня владения письменной речью: высокий, средний и низкий.

Высокому уровню свойственны логическая последовательность изложения и глубина мыслей, эрудиция, обширный словарный запас и высокий уровень грамотности.

Средний уровень владения письменной речью характеризуется недостаточной степенью развития стилистического, лексического и грамматических навыков, отсутствием строгой последовательности и стройности изложения основной мысли, преобладанием разговорно-бытового стиля.

Низкий уровень владения письменной речью характеризуется отсутствием логической последовательности, неполнотой раскрытия мысли, бедным словарным запасом, низким уровнем грамотности.

Показателями уровня владения письменной речью является степень развития трех навыков: грамматического, лексического и стилистического.

Три навыка, которые определяют уровень владения письменной речью, представлены в свою очередь своеобразными признаками.

1. *Степень развития грамматического навыка письма.* Зависит от степени овладения правилами письма на определенном языке. На развитие общего уровня грамотности влияют способности человека, методика обучения в школе, уровень образования, общая культура.

Степень развития грамматического навыка определяется количеством орфографических, пунктуальных и синтаксических ошибок и бывает высокой, средней, низкой.

Высокая степень характеризуется отсутствием ошибок или если в большой по объему рукописи встречаются одна-две негрубые орфографические или пунктуационные ошибки и не более одной-двух синтаксических.

Средняя степень развития грамматического навыка характеризуется наличием в рукописи не более четырех грубых орфографических или

пунктуальных ошибок, или трех-пяти орфографических или пунктуационных ошибок и трех-пяти синтаксических.

Низкий уровень характеризуется наличием в рукописи шести и более орфографических или пунктуальных и шести и более синтаксических ошибок.

Виды ошибок в рукописях:

— орфографические ошибки (это нарушение правил написания букв в словах и прописных букв);

— пунктуационные ошибки (это нарушение правил употребления знаков препинания);

— синтаксические ошибки (нарушение правил построения предложений).

Исходя, из норм оценки письменных работ учащихся средних школ грубыми ошибками считаются те, которые нарушают широко распространенные (явные) правила, и которые не вызывают трудностей при проверке.

Степень развития грамматического навыка чаще всего используется специалистом для установления не автора, а исполнителя рукописи.

2. *Степень развития лексического навыка письма.* Словарный запас человека (объем словаря) — не постоянная величина. Каждый человек обладает определенным запасом слов, который формируется на протяжении всей его жизни и зависит от социальной среды, где он вращается, его культурного и профессионального уровня, специальности, местности проживания и т. д.

Лексика современного русского языка по сферам употребления делится на две группы: общеупотребительные слова и слова ограниченной сферы употребления.

Степень развития лексического навыка зависит от словарного запаса человека, который может быть обширным (богатая лексика) или ограниченным (бедная лексика).

Специфика лексики человека определяется словами ограниченной сферы употребления:

— диалектизмы — самобытные народные слова, известные только в определенной местности;

— профессиональная лексика — используется людьми одной профессии, работающими в одной отрасли науки и техники:

а) термины (официальные научные наименования специальных понятий);

б) профессионализмы (не имеют строгого научного характера, используются в специальной литературе для подготовленного читателя);

— жаргон — используется узким кругом носителей языка, объединенных общностью интересов, занятий, положением в обществе:

а) молодежный;

б) профессиональный (слова, используемые только в устной речи, имеющие официальные синонимы);

в) арго (речь определенных социально-замкнутых групп — это засекреченный искусственный язык, известный лишь посвященным).

В речи могут использоваться слова из пассивного словарного запаса:

— устаревшие:

а) историзмы (названия исчезнувших предметов, понятий, явлений);
б) архаизмы (старые названия существующих ныне предметов, явлений);
— новые (неологизмы — слова, недавно появившиеся в языке; со временем они становятся общеупотребительными).

3. *Степень развития стилистического навыка письма.* Лексика русского языка статистически неоднородна: одни слова носят общеупотребительный характер, другие используются в определенной речевой ситуации. В зависимости от этого их можно разделить на две большие группы: общеупотребительные и закрепленные за определенными функциональными стилями.

Функциональный стиль — исторически сложившаяся и социально осознанная система речевых средств, используемых в той или иной сфере человеческого общения.

Стили бывают:

— книжные:

а) научный;

б) публицистический;

в) официально-деловой;

— разговорный.

Особняком стоят просторечные слова, которые находятся вне литературной нормы и, соответственно, вне стилей.

Человек осваивает и берет на вооружение только ту часть и разновидность стиля языка, которая в наибольшей степени отвечает его индивидуальности, психофизиологическим особенностям, его общественной, трудовой и личной жизни.

Индивидуальный стиль — это присущая каждому человеку совокупность признаков письменной речи, отражающая навыки использования определенных языковых средств. Индивидуальный стиль каждого человека характеризуется конкретными признаками:

1. *Архитектоника* — общее построение письменной речи в рукописи, т. е. логическая последовательность, связь и взаимоотношения между всеми частями рукописи (вводная часть, основная часть, и выводы). Навыки архитектоники проявляются в умении правильно, последовательно и взаимосвязано излагать свои мысли. В заключении специалиста характеристика архитектоники обычно описывается следующим образом: «мысли изложены правильно, логично и последовательно» или на оборот.

2. *Наличие или отсутствие абзацев* характеризует смысловую сторону письма. Определяется: количество абзацев в рукописи; размер абзацев (количество предложений); способ выделения абзацев.

3. *Длина предложений* определяется количеством слов и союзов в нем. Предложения могут быть малыми (до шести слов), средними (от шести до тридцати) и большими (свыше тридцати слов).

4. *Преобладающий тип предложений:* с упрощенной конструкцией, с простой конструкцией (простые повествовательные), со сложной конструкцией

(сложно - подчиненные, сложно - сочиненные), с усложненной конструкцией (сложные с вводными словами, причастными и деепричастными оборотами).

5. *Наличие символов, способы сокращений, исправлений.* Символы — условные графические знаки, служащие для обозначения отдельных слов и словосочетаний (№, % и т. д.).

Сокращения по видам подразделяются на:

— графические (опущенные буквы или слоги обозначаются графически: точка, дефис, косая черта);

— высечены буквы (высечены буквы, кроме начальных и конечных, а оставшиеся стянуты в слово: млн, млрд);

— аббревиатуры (образованы из начальных букв слов, входящих в исходное словосочетание: АПН, ТАСС и т. д.);

— сложносокращенные слова (сокращение по слогам: профком; одно слово сокращено, второе полное: пединститут, фотохимический);

— смешанные (совмещено несколько способов образования сокращения);

— авторские (сокращения, не предусмотренные правилами. Они имеют наибольшее идентификационное значение).

Исправления вносятся поверх букв, выше, ниже букв, с зачеркиванием неправильной буквы или слова и т. д.

6. *Способы акцентирования*, т. е. способы выделения основной, по мнению автора, мысли или слова в рукописи.

Можно выделить следующие способы акцентирования:

— подчеркивание (одной, двумя, чертами, другими красителями);

— выделение специальным шрифтом, разрядкой букв;

— использование вопросительных, восклицательных знаков, многоточий, скобок и т. д.

— изменение наклона, размера букв в отдельном слове, фразе.

Частные признаки письменной речи

Для каждого человека (автора, исполнителя рукописи) эти признаки качественно различны.

1. Наличие устойчиво повторяющихся (два и более раз) ошибок, грамматических (орфографических, пунктуационных, синтаксических) и лексических.

2. Авторская лексика (употребление в рукописи определенных специфических слов: диалектизм, профессионализмов, арготизмов, фразеологизмов, архаизмов, арготизмов, вульгаризмов и т. д.).

3. Навыки акцентирования (устойчиво повторяющийся (два и более раз) способ или способы акцентирования в рукописи).

4. Навыки в использовании символов, сокращений, исправлений (устойчиво повторяющиеся (два и более раз) способы сокращений, исправлений, использования символов).

При наличии большого по объему почеркового материала исследование необходимо начинать с изучения признаков письменной речи. Они обычно используются в совокупности с признаками почерка. Но и по признакам письменной речи можно решить идентификационные вопросы и особенно

диагностические — о физическом, психическом, состоянии писавшего, определение его возраста, пола и т. д., а иногда и ситуационные, характеризующие условия, обстановку, обстоятельства, в которых исполнялась исследуемая рукопись.

2.3 Общие признаки почерка

Признаки почерка по основному принципу (значению для идентификации) подразделяют на общие и частные. В основу этого деления положен объем проявления признака в рукописи.

Общие признаки почерка — это те его характеристики, которые проявляются в рукописи в целом. Они делятся на три группы:

1. Характеризующие пространственную ориентацию (размещение) движений в рукописи (топографические признаки).

2. Характеризующие степень и характер сформированности письменного двигательного навыка.

3. Характеризующие структуру движений по их траектории.

1-я группа. Проявление данной группы признаков в основном зависит от глазомера пишущего. Они дают возможность специалисту судить о навыках пишущего размещать текст на бумаге относительно срезов листа бумаги, разнообразных частей текста относительно друг друга и других ориентиров. Общие признаки почерка, отображающие пространственную ориентацию фрагментов рукописи и движений, которыми они выполняются, в большинстве своем, достаточно устойчивы как к естественным, так и умышленным изменениям почерка и поэтому имеют высокое идентификационное значение.

2-я группа. В эту группу входят два признака — степень выработанности и степень сложности почерка.

3-я группа. Признаков почерка входят семь признаков.

1. *Преобладающая форма движений в почерке*

Форма движений в процессе написания элементов и букв в целом может быть прямолинейной, дугообразной, угловатой, петлевой, округлой, овальной, извилистой, ломаной.

2. *Преобладающее направление движений в почерке*

Направление движений рассматривают отдельно для: а) прямолинейных движений и б) криволинейных движений.

3. *Наклон почерка*

Наклон почерка определяется положением вертикальных осей знаков относительно линий письма.

Нормами письма предусмотрен правый наклон осей букв. В практике возможны отклонения от прописного наклона.

По наклону можно выделить почерки: правонаклонный, левонаклонный, вертикальный (без наклона, или с отклонением + 5 от перпендикуляра), косой

(наклонный под острым углом почерк, угол равен 30° и менее), смешанный (с неустойчивым наклоном).

4. Преобладающая протяженность движений по вертикали (размер почерка)

Размер почерка определяется высотой строчных букв без застрочных элементов и может быть малым (высота букв до 2 мм), средним (высота букв от 2 до 5 мм включительно), большим (высота букв свыше 5 мм), сверхбольшим (высота букв свыше 6 мм).

5. Преобладающая протяженность движений по горизонтали (разгон почерка)

Разгон почерка определяется отношением ширины двухэлементных строчных букв к их высоте и может быть сжатым (ширина буквы меньше $1/2$ высоты буквы), средним (ширина букв равна от $1/2$ до одной высоты буквы), размашистым (ширина буквы больше одной высоты буквы).

6. Степень связанности почерка

Этот признак отражает степень непрерывности движений в горизонтальной плоскости. Чем реже пишущий отрывает пишущий прибор от горизонтальной плоскости материала письма, тем выше степень связанности. Связное письмо быстрее, чем отрывистое. Являясь одним из показателей темпа движений, степень связности в определенной мере характеризует выработанность и строение почерка.

В зависимости от того, сколько букв в тексте выполняются связными движениями выделяются следующие виды почерка по степени связности: отрывистый (все буквы пишутся интервально), малосвязанный (в тексте встречаются по 2—3 буквы исполненных слитно), среднесвязный (слитно исполнены по 4—6 букв в словах), высокосвязный (слитно исполнены шесть и более букв), сплошной связности (все буквы в словах исполнены слитно).

7. Степень и характер нажима

В этом признаке определяются степень и характер усилий на пишущий прибор при письме (как правило, в рукописях, выполненных перьевыми ручками). Степень нажима определяют по толщине штрихов. Нажим может быть сильным (толщина сгибательных движений больше разгибательных в 2 и более раз), средним (сгибательные движения до двух раз шире разгибательных), слабым (сгибательные и разгибательные движения равны по ширине). Характер нажима определяется по расположению усилий на пишущий прибор и может быть дифференцированным (ширина штрихов в сгибательных и разгибательных движениях неодинаковая) и недифференцированным (ширина штрихов в сгибательных и разгибательных движениях одинаковая).

Все общие признаки почерка определяются обычно на большом по объему тексте и по отношению к почерку в целом.

2.4 Частные признаки почерка

Частные признаки почерка дают информацию об особенностях движений при написании и соединении отдельных букв и их элементов. Они отражают особенности письменно - двигательного навыка конкретного человека. По ним, наряду с общими признаками почерка, делают вывод о наличии или отсутствии тождества.

Письменные знаки состоят:

- из элементов, которые в зависимости от их значимости для понимания буквы подразделяют на основные и дополнительные. Основные — это элементы, без которых нельзя распознать букву. Дополнительные — это элементы, отсутствие или наличие которых не мешает распознать букву. Некоторые буквы имеют соединительные элементы, которые по своему значению являются основными;

- в зависимости от перерыва движения или резкого изменения его направления можно выделить элементы букв по последовательности. Их исполнение: «первые», «вторые», «третьи» и т. д. А части элементов подразделяются на начальные, средние (основные) и заключительные.

- в зависимости от положения элементов буквы относительно строки они могут быть строчными и застрочными, которые в свою очередь делятся на: подстрочные и надстрочные.

- в зависимости от расположения частей элементов относительно центра буквы выделяют: левую, правую, верхнюю, нижнюю части.

- в зависимости от формы движения элементы могут быть прямолинейными и криволинейными. Криволинейные выполняются в виде дуг, петель, овалов, полуовалов, завитков.

Все частные признаки почерка подразделяются на группы, которые размещены в определенной системе: от менее индивидуальных признаков к более индивидуальным, от менее значимых к более значимым. Выделяют восемь таких групп.

1. Направление движений в прямолинейных элементах
2. Направление движений в криволинейных элементах
3. Соотношение наклонов (относительное направление сгибаемых движений) при выполнении письменных знаков и их элементов
4. Протяженность движений по вертикали и горизонтали при выполнении письменных знаков и их элементов
5. Количество движений при выполнении письменных знаков и их элементов
6. Вид соединения движений при выполнении письменных знаков и их элементов
7. Последовательность движений при выполнении элементов письменных знаков
8. Относительное размещение движений

Все частные признаки рассматриваются относительно выполнения и соединения письменных знаков и их элементов в рукописи.

Для описания сравнения частных признаков в заключении специалиста необходимо использовать три правила: во-первых, называть не группу признаков, а конкретный частный признак (например: «относительная протяженность движений по вертикали»), во-вторых, описывать конкретное размещение признака в букве, элементе, части элемента (например: «при выполнении надстрочного элемента буквы «в»), и в третьих, показывать конкретную характеристику признака (например: «равен строчному овалу»).

Разметку частных признаков в таблицах-разработках, составляемых специалистом, осуществляют красным красителем с помощью системы специальных знаков для каждого признака.

3 Методика проведения идентификационного почерковедческого исследования

Введение

Почерковедческие исследования – один из самых сложных видов криминалистических исследований. Трудности в ее проведении связаны с тем, что письменный навык человека имеет сложноорганизованную психофизиологическую основу, а процесс выполнения рукописи – непосредственного объекта исследования – чаще всего сопровождается воздействием сразу нескольких различных внешних или внутренних сбивающих факторов.

Однако решение этой задачи невозможно без знания методики производства почерковедческих исследований.

Углубленное изучение методики производства исследований поможет избежать возможных ошибок, последовательно, научно обоснованно оформлять заключения и правильно формулировать выводы.

Целью данной лекции является:

- изучить методику исследования объектов почерковедческого исследования;
- знать вопросы, решаемые при почерковедческих исследованиях и материалы, направляемые на почерковедческое исследование.

3.1 Общие положения методики почерковедческого исследования

В настоящее время методику почерковедческого исследования принято подразделять на общую, частную и конкретную.

Под общей методикой почерковедческого исследования понимают систему методов, приемов и средств, определяющую содержание и процедуру исследования, проводимого специалистом в целях решения почерковедческих задач определенного класса, или в конкретной криминалистической ситуации. Ими являются идентификационная, диагностическая и ситуационная методики почерковедческого исследования.

Частные методики почерковедческого исследования определяют деятельность специалиста по решению задач рода, вида и подвида исследования. Например, методика почерковедческого идентификационного исследования рукописных текстов (родовая), которая в свою очередь подразделяется на следующие виды: методика почерковедческого идентификационного исследования рукописных текстов, выполненных в необычных условиях, и методика почерковедческого идентификационного исследования рукописных текстов, выполненных намеренно измененным почерком, независимо от способа изменения (видовая).

Продолжая классификацию задач почерковедческого идентификационного исследования рукописных текстов, можно выделить

следующие методики почерковедческого исследования текстов, выполненных намеренно измененным почерком (исследование подвида) путем изменения наклона, размера, разгона, степени связности; изменения строения почерка и частных признаков; компетентного изменения; перемены привычной пишущей руки (как правило, на непривычное леворучное письмо); подражания буквам печатной формы или стилизованного письма; подражания маловыработанному практическому почерку; подражания письменным прописям; подражания почерку другого лица и т. д.

Под конкретной методикой подразумевается криминалистическое исследование по конкретному объекту с конкретным (ыми) исполнителем (ями). В данной главе речь пойдет об общей методике идентификационного почерковедческого исследования.

В криминалистической литературе, посвященной общим вопросам теории идентификации в криминалистическом исследовании, процесс исследования вещественных доказательств подразделяется на следующие основные стадии:

Предварительное исследование.

Детальное исследование объектов, поступивших на исследование.

Оценка результатов исследования и формирование вывода специалиста.

Оформление результатов проведенного исследования.

3.2 Стадии исследования

Первая стадия — предварительная стадия исследования

При назначении почерковедческого исследования следователь (судья) направляет в учреждение:

постановление следователя или определение суда о назначении почерковедческого исследования;

документы - вещественные доказательства, рукописные тексты которых являются предметом исследования;

образцы почерка (письма) лиц — предполагаемых исполнителей спорного документа;

различные материалы дела, благодаря которым специалист получает интересующие его сведения о личности предполагаемого исполнителя, об условиях выполнения исследуемой рукописи и другие.

Предварительную стадию исследования, которая начинается с ознакомления с постановлением следователя, определением суда о назначении почерковедческого исследования, условно делят на 6 этапов. На первом этапе ознакомления с материалами, поступившими на исследование, специалист проверяет наличие всех документов, о которых идет речь в постановлении следователя. В случае отсутствия какого-либо из документов специалист составляет об этом соответствующий акт и все материалы в зависимости от конкретных обстоятельств (значимости отсутствующего документа и др.) либо возвращает следователю, либо в устной или письменной форме делает запрос о

предоставлении в распоряжение специалиста недостающих материалов. До их получения он вправе не работать с этими материалами.

При направлении материалов на исследование и при дальнейшей работе с ними всегда необходимо помнить правила обращения с документами - вещественными доказательствами. В некоторых случаях при назначении исследования, возможна замена исследуемой записи копией. Например, в случае исследования записей, выполненной гвоздем или мелом на заборе, автомашине, сейфе и т. д., следователь или суд могут представить специалисту фотокопию.

Материалы, представленные следователем или судом в качестве образцов для сравнительного исследования, должны быть сопоставимы с исследуемым документом по следующим качества:

по языку документа;

по времени исполнения (образец и исследуемая рукопись должны быть исполнены в максимально приближенное время);

по способу выполнения букв, темпу и условиям выполнения документа: имеется в виду один и тот же материал письма, пишущий прибор, та же самая поза, одинаковый тип письма (скорость, буквы печатной формы) и т. д.;

по типу, виду документа, его характеру и целевому назначению (заявление, накладная, письмо).

По количеству образцы почерка представляются специалисту в том объеме, который позволил бы всесторонне проанализировать признаки, содержащиеся в сравниваемых рукописях. В каждом конкретном случае необходимо соблюдать правило: чем меньше объем исследуемой рукописи, тем больше должно быть сравнительных материалов. Криминалистическая практика независимо от объектов исследования рекомендует, чтобы объем образцов составлял не менее пяти страниц стандартного формата. Экспериментальные образцы следователь отбирает у проверяемого лица с учетом особенностей спорной рукописи и тех вопросов, которые ставятся перед специалистом.

В криминалистической литературе некоторые авторы экспериментальные образцы в зависимости от условий их получения подразделяют на обычные, для получения которых не создаются специальные условия, и специальные, получение которых происходит в условиях, максимально приближенных к условиям выполнения спорной рукописи. Для этого лицо, производящее дознание, следователь, судья должны заранее подготовить аналогичные спорной рукописи материалы письма, пишущий прибор, составить специальный текст, в котором встречаются слова и сочетания слов, содержащиеся в спорной рукописи; для выполнения образцов создать условия, максимально приближенные к тем, в которых исполнялась спорная рукопись (стоя, сидя, на коленях и т. д.). Ни в коем случае нельзя проверяемому лицу давать списывать с исследуемого текста. Экспериментальные образцы рекомендуется отбирать неоднократно, не менее трех раз с интервалом от нескольких минут до нескольких часов или дней — в зависимости от

обстоятельств дела (чтобы проверяемое лицо смогло забыть вариант исполнения предыдущего письма).

В необходимых случаях следователь или судья для получения образцов почерка могут пригласить специалиста - криминалиста. При отборе экспериментальных образцов обязательно соблюдение требований законности. Не допустимо унижать честь и достоинство личности; образцы следует получать с согласия лица — предполагаемого исполнителя спорной рукописи. Все образцы письма, направленные на исследование, заверяются следователем, судьей.

На предварительной стадии исследования в процессе первоначального анализа исследуемого документа, сравнительных материалов специалист определяет, не исполнена ли спорная рукопись в необычных условиях (естественные или умышленные изменения). В таких случаях факт необычных условий устанавливается однозначно; определение конкретной же причины, как и в предыдущем случае, во многом зависит от наличия дополнительных сведений, содержащихся в постановлении о назначении исследования.

Как правило, на этой стадии исследования применяются простейшие технико-криминалистические средства — лупы, бинокулярные микроскопы.

Составив план дальнейшей работы, специалист переходит к детальному исследованию спорного документа и образцов почерка.

Вторая стадия — стадия детального исследования

Сущность этой стадии состоит в последовательном раздельном изучении всех идентификационных признаков письма в спорной рукописи и в образцах письма лиц, подозреваемых в ее написании, дальнейшим сравнительном исследовании выявленных в результате раздельного анализа определенной совокупности идентификационных признаков и предварительной оценки этих признаков.

В процессе раздельного исследования специалист обязан не только выявить все идентификационные признаки в изучаемых объектах, но и суметь выделить из всей их массы наиболее существенные, определить степень их устойчивости, вариационности. При раздельном исследовании изучают всю совокупность идентификационных признаков письменной речи. Его начинают с общих признаков, которые анализируют в определенной последовательности.

Количество орфографических, пунктуационных и синтаксических ошибок дает специалисту информацию о степени развития грамматических навыков письма исполнителя спорной рукописи и проверяемого лица.

Общие признаки позволяют специалисту только установить уровень владения письменной речью, отнести выявленные признаки к конкретной группе согласно рассмотренной выше классификации. Анализ частных признаков позволяет исследователю выявить особенности, присущие конкретному автору (исполнителю) рукописи.

В результате раздельного изучения исследуемых записей и сравнительных материалов, специалист получает полное представление как о почерке лица, выполнившего спорную рукопись, так и о почерке предполагаемого ее исполнителя.

Следующим этапом детальной стадии является сравнительное исследование письменной речи и почерка, которым исполнена спорная рукопись, с образцами письменной речи и почерка проверяемого лица по признакам, которые были зафиксированы в процессе отдельного изучения.

Сравнение признаков осуществляют по таблицам-разработкам с обязательным сопоставлением со спорной рукописью и сравнительными образцами, для уточнения и проверки признаков, выявленных и зафиксированных в таблицах-разработках. Сравнение признаков осуществляют методом визуального сопоставления. При этом специалист должен уметь:

- находить совпадающие признаки в почерках, различающихся на первый взгляд;

- устанавливать различающиеся признаки в относительно сходных почерках;

- сравнивать почерки не в состоянии покоя, а в динамике, с точки зрения их развития.

Сравнение признаков производят следующим образом: от наиболее общих — к наиболее частным (общие и частные признаки письменной речи, общие признаки почерка, где в первую очередь сравнивают степень выработанности почерка; затем — частные признаки почерка в каждом из вариантов всех письменных знаков).

При сравнении общих и частных признаков письменной речи, общих признаков почерка в таблицах-разработках совпадающие признаки отмечают знаком (+) красителем красного цвета, различающиеся — знаком минус (-) красителем синего цвета.

Частные признаки сравнивают в каждом варианте каждой буквы и по каждому отмеченному признаку с определенной характеристикой. При сравнении частных признаков почерка сопоставляют одноименные признаки во всех вариантах букв исследуемого почерка и почерка предполагаемого исполнителя. Совпадающие признаки отмечают знаком (+) красителем красного цвета непосредственно у отмеченного признака, различающиеся — знаком (-) красителем синего цвета. Затем осуществляют сравнение письменного знака в целом, и знак плюс или минус, относящийся к букве в целом, ставят в четвертой колонке таблицы-разработки.

Если между сравниваемыми почерками выявлено незначительное количество различающихся признаков или наблюдается внешнее сходство по некоторым наиболее общим признакам, то для решения вопроса о наличии или отсутствия тождества прибегают к так называемому возвратному сравнению. При этом для более глубокого и детального изучения признаков почерка в сопоставляемых рукописях специалист должен неоднократно возвращаться к их исследованию. Многократное изучение признаков почерка в спорной рукописи после восприятия таких признаков в образцах проверяемого лица и, наоборот, образует весьма распространенный вид сравнения, основные цели которого сводятся к установлению взаимосвязи и взаимозависимости сопоставляемых объектов.

При возвратном сравнении специалист, возвращаясь к исследованию сопоставляемых почерков, все глубже познает их связи и взаимосвязь, обнаруживает и воспринимает существенные признаки, необходимые для решения поставленного перед ним идентификационного вопроса. При таком сопоставлении сравниваемые почерки не рассматриваются специалистом как нечто целое. Их расчленяют, затем их части тщательно изучают.

Сравнительное исследование должно быть полным и объективным. Специалист в процессе детального исследования объектов идентификации обязан выявить всю совокупность признаков письма, а не акцентировать внимание только на отдельных совпадающих или различающихся признаках.

Наиболее сложная и ответственная работа специалиста — это сравнение частных признаков почерка, выявленных на этапе отдельного анализа объектов идентификации. В конечном итоге специалист решает вопрос о конкретном исполнителе, только благодаря частным признакам почерка (наряду с общими), выявленными в сравниваемых документах на стадии детального исследования, сопоставление частных признаков проводится специалистом по характеристикам, выявленным на этапе отдельного исследования и зафиксированным в таблицах - разработках. В этом случае обязательна их проверка по оригиналам, так как в разработках не исключены пропуски некоторых особенностей и неточности в фиксации. Подлежит сравнению и частота встречаемости отдельных вариантов письменных знаков.

Сопоставление признаков почерка рекомендуется начинать с наиболее «общего» из всех частных — со сложности движений. Сложность движений при выполнении букв — признак собирательный (синтетический): его показателями являются все остальные группы частных признаков. Если в результате сравнения одноименных письменных знаков специалист установит различия в сложности движений, то отпадает необходимость дальнейшего сопоставления в этих буквах других частных признаков почерка. Другими словами, сопоставлению подлежат только сравниваемые признаки письма (в том числе и частные признаки почерка).

Затем в однотипных (сопоставимых) по строению письменных знаках сравнение производят по всем содержащимся в них и отмеченным в разработке частным признакам. Сопоставляют все зафиксированные при отдельном исследовании частные признаки в спорной рукописи и образце почерка проверяемого лица.

В разработке совпадающие признаки отмечаются знаком «плюс» (+) красителем красного цвета; различающиеся — знаком «минус» (-) красителем синего цвета.

На стадии детального исследования предварительная оценка признаков, выявленных в процессе отдельного и сравнительного исследования почерка, заключается прежде всего в установлении устойчивости признаков. Выясняется также, не являются ли они случайными, вызванными различными факторами субъективного и объективного характера. При оценке степени устойчивости признаков учитывается частота их встречаемости. На этой стадии специалист дает предварительную оценку совокупности всех выявленных признаков и

решает вопрос об их достаточности для вывода о наличии или отсутствии тождества. Затем специалист переходит к заключительному этапу работы — к итоговой оценке признаков и формированию вывода по исследованию.

Третья стадия — стадия оценки результатов исследования и формирование вывода специалиста

Оценка результатов сравнительного исследования — чрезвычайно ответственная стадия: это сложный акт осознания количественной и качественной ценности (определенности) признаков. Ее итоги во многом зависят от качества всей ранее проведенной работы в процессе идентификации. Вывод о наличии или отсутствии тождества в почерковедческом исследовании будет обоснованным только в том случае, когда в его основу положены результаты качественной и количественной оценки всех выявленных признаков. На основании такой оценки признаков в сравниваемых почерках специалист приходит к определенному логическому выводу, истинность и обоснованность которого оцениваются следователем и судом в совокупности с другими доказательствами, собранными по конкретному делу.

Оценка признаков письма осуществляется специалистом практически на всех предыдущих этапах исследования, но первостепенное значение оно приобретает после осуществления сравнительного исследования и установления определенного объема совпадающих и различающихся признаков.

Оценка — специальная форма отражения, содержанием ее являются объективное отношение, взаимосвязь, существующие до и независимо от оценки.

Оценка субъективна, так как проводится субъектом, зависит от него, от цели его деятельности, потребностей; и объективна, так как основана на объективном знании изучаемых явлений и предметов, осуществляется специалистом как относительно спорной рукописи, так и образцов.

Оценка связана с выражением отношения к какому-то эталону, приближением к нему, или определением соответствия эталону.

На этой стадии осуществляется основная и заключительная оценка количественных и качественных аспектов признаков, вошедших в совокупность.

Итоговая оценка должна привести специалиста к твердому убеждению в истинности своих выводов. этому способствует и использование математических методик оценки идентификационной значимости совпадающих признаков.

Следует учитывать, что в обосновании вывода специалиста включаются не все совпадающие или различающиеся признаки, а только наиболее существенные, устойчивые и достаточные по количеству. Успех здесь во многом зависит от таких субъективных факторов, как личный опыт специалиста, его квалификация, специализация и т. д. В то же время использование при оценке выявленных признаков только субъективных критериев может привести специалиста к ошибочным выводам. Анализ криминалистической практики показывает, что основные недостатки

проведения почерковедческих идентификационных исследований состоят в неумении выявлять, изучать и правильно оценивать признаки письма. При даче заключений некоторые специалисты в основу выводов берут признаки, часто встречающиеся в почерках разных лиц, т. е. не представляющие идентификационной ценности.

Четвертая стадия — стадия оформления результатов проведенного исследования

Заканчивается процесс почерковедческого исследования составлением заключения специалиста, в которой обоснование выводов иллюстрируют фототаблицей. Заключение специалиста должно отвечать следующим требованиям:

- обоснованность;
- сохранение единой схемы в его построении (состоит из 3-х частей);
- доступность понимания и простота изложения;
- полное описание исследования;
- конкретность выводов и полнота ответов на поставленные перед специалистом вопросы;
- ясность, точность, последовательность и логическая стройность;
- употребление единообразной и правильной терминологии.

Согласно последовательности, в зависимости от стадии исследования заключение специалиста состоит из 3-х частей:

- вводной;
- исследовательской;
- выводов.

Для большей наглядности и убедительности сделанного вывода заключение специалиста иллюстрируют фототаблицей.

Основное назначение фототаблиц при проведении почерковедческих исследований — иллюстрация частных признаков почерка, выявленных специалистом на стадии детального исследования, положенных в обоснование вывода и описанных в исследовательской части заключения.

К имеющимся на фототаблице снимкам дают краткие пояснительные надписи: что иллюстрируется, как обозначены и каким красителем отмечены те или иные признаки почерка. Вся разметка на фототаблице должна быть выполнена аккуратно, четко.

Фототаблица сравниваемых почерков может быть изготовлена и по так называемой системе Бертильона. По этой системе кроме фоторепродукций сопоставляемых рукописей слева и справа от них наклеиваются фрагменты частей слов этих текстов (с таких же репродукций) с разметкой признаков как в самом тексте, так и на фрагментах. Фототаблицы, прилагаемые к заключению специалиста, должны быть заверены печатью учреждения или штампом специалиста и им подписаны.

Заключение

Подводя итог необходимо сказать, что почерковедческие исследования должны быть выполнены на высоком профессиональном уровне, выводы о

тождестве лица адекватны исследованию, обоснованы и сомнений в правильности решения вопросов не вызывают.

Правильность оформления результатов исследования, качество и полнота исследования, убедительность оценки совокупности выявленных признаков и наглядность иллюстративного материала - залог правильной оценки результатов исследования следователем и судом.

4 Математические методы моделирования, применяемые в решении идентификационных задач почерковедческого исследования

4.1 Методики идентификационного исследования текстов большого и среднего объема, выполненных в обычных условиях (измененным почерком)

Почерковедческие исследования – один из самых сложных видов криминалистических исследований. Новое представление о природе почерка, а также установленный вероятностно-статистический характер проявления закономерностей, отражающих основные его свойства — индивидуальность, устойчивость, вариационность, создали благоприятные предпосылки для широкой математизации этой отрасли знания.

Для решения задач почерковедческого исследования могут применяться различные методики, которые можно дифференцировать по основанию применяемых методов на качественно-описательные (традиционные), модельные и комплексные методы, которые предполагают сочетание качественных, количественных и инструментальных методов. В основе модельного метода почерковедческого исследования лежит графическое, математическое либо компьютерное моделирование. В практике производства этого рода исследования из числа модельных методов широко применяются методы, основанные на математическом (вероятностно-статистическом) моделировании с последующей автоматизацией с помощью компьютерных средств, и поэтому получивших названия количественных методов.

Для решения задач почерковедческого исследования могут применяться различные методики, которые можно дифференцировать по основанию применяемых методов следующим образом: качественно-описательные (традиционные), модельные и комплексные методы, которые предполагают сочетание качественных, количественных и инструментальных методов. В основе модельного метода почерковедческой экспертизы лежит графическое, математическое либо компьютерное моделирование. В практике производства этого рода экспертиз из числа модельных методов широко применяются методы, основанные на математическом (вероятностно-статистическом) моделировании с последующей автоматизацией с помощью компьютерных средств, и поэтому получивших названия количественных методов. Н. П. Майлис дает определение математического моделирования, как метода математического описания признаков, преимущество которого заключается в том, что он включает измерение, так как ни наблюдение, ни описание качественных признаков не могут дать точного представления о количественных характеристиках объекта. Модельные методы позволяют выделить и сделать доступными исследованию те свойства почерка, которые «скрыты» при непосредственном его восприятии: индивидуальность (идентификационная значимость признаков), устойчивость и вариационность.

Математические методы объективизируют процесс исследования, повышают научную обоснованность и достоверность выводов.

Главной отличительной чертой количественных методов является используемый в них принцип вероятно-статистического подхода, с помощью которого изучаются и выявляются взаимозависимости комплексов определенных информативных признаков в определенных группах почерков. Этим признакам присваивается значимость, имеющая исковое выражение, указывающее в пользу какого вывода она направлена. В каждом модельном методе разрабатывается решающая функция и решающее правило.

Решающая функция — это алгоритм вычисления некоторого числа на основе выявленных в исследуемом объекте информативных признаков. Например, в модифицированной методике вероятно-статистической оценки признаков почерка с учетом его групповой принадлежности решающей функцией является сумма значимостей.

Решающее правило — это набор чисел, позволяющий отнести исследуемый почерковый материал к одному из классов согласно значению его решающей функции.

Модельные методы, используемые в комплексной методике, составляют лишь этап исследования, оставляя заключительную оценку всех результатов исследования специалисту. Модельные методы не формализуют весь процесс решения задач исследования. В частности, они не применяются на предварительной стадии исследования, имеющей большое значение для выдвижения версии и построения решения. При этом важно отметить, что традиционная методика почерковедческого исследования содержит определенные правила и рекомендации по выявлению и сравнению признаков, однако оценочные критерии всецело остаются на усмотрение эксперта. Модельные же методы формализуют и отбор признаков, и их оценку. При этом выявляемые признаки могут быть как качественными, сохраняя субъективный характер своего определения, так и количественными. Однако полная формализация количественных методик исследования почерка на сегодняшний день не достижима.

Применение модельных методов направлено на оснащение специалиста, особенно начинающего, данными о значимостях признаков почерка для решения той или иной задачи, особо сложных задач, а также задач, которые традиционными методами не решаются вообще.

Таким образом, *модельный (количественный) метод* представляет собой формализованную процедуру выявления признаков почерковых объектов на основании набора значимостей признаков информативных для решения задачи, определение решающей функции и решающего правила для формирования вывода по всей совокупности выявленных признаков.

4.2 Методики установления факта намеренного изменения почерка при исследовании буквенных текстов

Модифицированная методика установления факта намеренного изменения почерка — дифференционная методика, основанная на выявлении наличия или отсутствия в рукописи 17 признаков, возникновение которых характерно при скорописном намеренном изменении почерка. В основе ее разработки лежит гипотеза о статистическом различии определенных признаков, проявившихся в неизмененных почерках (обычных, естественных) и в почерках, намеренно измененных скорописным способом, исходя из данных о частоте встречаемости признаков в обычных и измененных почерках и их информативности. Решающее правило содержит критерий принятия решения (положительного и отрицательного) в зависимости от установленного показателя суммарной значимости признаков. В отличие от традиционного подхода, методика позволяет устанавливать факт измененности почерка даже в случае ее недостаточной выраженности. При подтверждении данного факта далее можно использовать соответствующую идентификационную количественную методику.

Установление факта выполнения рукописи непривычной к письму (левой) рукой — дифференционная методика, основанная на выявлении в рукописи наличия или отсутствия признаков, возникновение которых характерно при выполнении рукописи непривычной левой рукой. Решающее правило содержит критерий принятия решения (положительного и отрицательного) в зависимости от установленного показателя суммарной значимости признаков.

Методики исследования малообъемных почерковых объектов

Метод графического дисперсионного анализа заключается в сравнении площади разброса геометрических и метрических характеристик исследуемой подписи и подписей-образцов, совмещенных и нормированных методом графического усреднения письменных знаков. Техника получения средних величин букв простая, но трудоемкая. В исследуемой рукописи отображают одноименные знаки (20—25), отдельно их фотографируют. Затем с полученных негативов проецируют изображение на лист бумаги и обводят от руки, предварительно пройдя нормировки по определенным точкам. Крайние точки полученного обобщенного изображения буквы соединяют между собой и строят «усредненный» знак. Метод позволяет эксперту определить:

- пространственное размещение движений;
- размеры и форму площадей разброса.

Недостатком этого метода является отсутствие критерия оценки совпадений и различий усредненных характеристик в знаках.

Комплексная методика установления подлинности (или неподлинности) простых и кратких подписей решает задачу дифференциации подлинных высоковыработанных подписей, выполненных в обычных условиях, и неподлинных, выполненных после предварительной тренировки без явно

выраженных признаков необычного выполнения, и включает в себя ряд частных количественных методов.

Методика использует количественные методы определения априорной информативности исследуемой подписи, методы исследования интегральных параметров и методы исследования распределения нажима в подписи. Применение всех этих методов автоматизировано, начиная с этапа измерения, до вывода, с помощью компьютерной программы «ОКО-1».

Методика исследования подписей, выполненных в необычных условиях (намеренное изменение, подражание, состояние алкогольного опьянения и стресса), в целях установления их подлинности (неподлинности). С помощью этой методики устанавливается факт выполнения подписи в состоянии опьянения и дифференциация его от подписей, выполненных в обычных условиях и с подражанием подлинной подписи без предварительной тренировки.

Особенностью этой методики является интерпретация диагностического признака в подписи не только как определенного (симптоматичного) проявления свойства, но и его трансформации под влиянием «сбивающего» фактора, который можно выявить только при сравнении исследуемого объекта с образцами. Ее использование целесообразно в отношении подписей высокой и средней степени выработанности, смешанной транскрипции, состоящих из одной и более букв, безбуквенных штрихов и росчерка. Данная методика используется в тех случаях, когда исследуемая подпись содержит признаки необычного выполнения, имеющие достаточно выраженный характер, и у эксперта сформировались версии о выполнении ее с намеренным изменением (автоподлогом), с подражанием («по памяти», незначительной тренировкой), в состоянии алкогольного опьянения, в состоянии стресса.

4.3 Методики установления свойств личности исполнителя

Можно отнести в отдельную группу, так как для них характерно применение только модельных методов. Это диагностические методики, основанные на выявлении в рукописи наличия или отсутствия некоторого набора признаков, появление которых характерно почеркам соответствующих групп исполнителей. Решающее правило содержит критерий принятия решения (положительного и отрицательного) в зависимости от установленного показателя суммарной значимости признаков.

Дифференциация рукописей на мужские и женские при исследовании буквенных текстов большого объема, выполненных почерком высокой степени выработанности в обычных условиях. Методика основана на изучении группы почерков 480 мужчин и женщин. В результате исследований был выделен комплекс из 21 признака. Из них 10 признаков имеют коэффициенты статистических вероятностей выше единицы (от 1,31 до 2,43) и чаще встречаются в почерках мужчин, а 11 признаков — ниже единицы (от 0,35 до

0,82) и чаще всего встречаются в рукописях, выполненных женщинами. Авторами метода разработан пороговый критерий оценки признаков, позволяющий с большой степенью вероятности (свыше 90 %) судить о половой принадлежности исполнителя исследуемой рукописи.

Достоинствами метода являются:

- простота самого процесса исследования в ходе его применения;
- высокий процент надежности распознавания.

Методика распознавания по почерку пола и возраста исполнителя рукописи при исследовании буквенных текстов большого объема, выполненных почерком средней и малой выработанности в обычных условиях. Методика основана на выявлении корреляционной зависимости признаков почерка от возраста и пола писавшего. При его разработке было изучено 4000 рукописей, выполненных разновозрастными лицами мужского и женского пола, имеющими малую и среднюю степень выработанности почерка. В итоге стало возможным дифференцировать три возрастные группы исполнителей:

- подростки до 15 лет, имеющие образование 5—7 классов;
- учащиеся 8—10 классов и взрослые до 24 лет, имеющие образование 5—8 классов, но малую практику письма;
- взрослые от 25 лет и старше.

Половая принадлежность исполнителя устанавливается после определения его возраста. Возможность распознавания пола исполнителя рукописи находится в прямой зависимости от уровня его образования. Поэтому уверенно установить пол исполнителя можно, начиная со школьников, не младше 7 класса.

Модифицированный метод определения пола исполнителя по средневыработанному почерку при исследовании буквенных текстов большого объема, выполненных почерком средней степени выработанности в обычных условиях, является модификацией предыдущей методики.

Методика определения пола исполнителя кратких рукописных текстов. Отличительная черта данной методики — использование в основном признаков почерка при выполнении прописных букв. Вывод о половой принадлежности исполнителя может быть сделан на основе изучения как прописных букв, так и их сочетаний со строчными буквами. Почерковедческое исследование включает четыре этапа:

- установление пригодности объекта для решения задачи;
- выделение признаков почерка и определение их суммарной информативности;
- выбор уровня доверия при принятии решения по отдельной букве и определении величины суммарной информативности букв;
- принятие решения о половой принадлежности исполнителя рукописи, оценка вероятности ошибки, связанной с его отнесением к противоположному полу.

Методика применима к рукописям, выполненным почерками средней и высокой степени выработанности в обычных условиях.

Установление пола исполнителя текста, выполненного почерком высокой и выше средней степени выработанности. Методика основана на выявлении в рукописи набора признаков, появление которых характерно для пола исполнителя, и применяется при исследовании рукописей большого и среднего объема, выполненных в обычных условиях. Возможны положительные выводы с коэффициентом надежности 0,99 и 0,95, а также вывод в форме НПВ.

Установление пожилого и старческого возраста исполнителя рукописного текста при исследовании рукописей большого и среднего объема. Методика основана на выявлении в рукописи набора признаков, появление которых характерно для старческого возраста исполнителя. Решающее правило содержит критерий принятия решения (положительного и отрицательного) в зависимости от установленного показателя суммарной значимости признаков.

Методика определения возраста исполнителя рукописных текстов создана на основе изучения образцов почерка лиц мужского пола, отобранный по возрастному критерию с 16 до 60 лет. В результате экспериментов определены возрастные группы и величины вероятности принадлежности объекта принятому классу. На основе наборов признаков почерка выявлены пороговые значения для дискриминантных функций. Выдвинуты требования к рукописи для надежного и обоснованного решения поставленной задачи. Объектом исследования может быть текст, выполненный выработанным, неизменным почерком.

Установление пола, возраста и психологических свойств исполнителя текста, выполненного почерком высокой и выше средней степени выработанности. Данная методика применяется при исследовании рукописей большого объема, выполненных в обычных условиях. Решающее правило построено в соответствии с пошаговой стратегией, состоящей из таких трех этапов, как установление пола, возраста и психологических свойств исполнителя. В случае вывода в форме НПВ (установление пола невозможно) на первом и втором этапе последующие исследования не проводятся. Данный метод позволяет определить 11 биполярных психологических свойств личности исполнителя, характеризующих его интеллект, эмоциональную и волевую сферы.

Описанные выше методы не имеют аналогов в традиционной методике почерковедческого исследования. Их появление значительно расширило возможности исследований, увеличили объем информации, выдаваемой специалистом-почерковедом органам дознания, следствия и суда.

В настоящее время в различных научных учреждениях страны ведутся разработки по созданию методов, в которых предусматривается объективная оценка корреляционной зависимости признаков почерка от роста и типа телосложения человека, состояния исполнителя, его профессии, уровня образования, национальности, региона, в котором он проживает и т. п.

Особенности применения вероятностно-статистических методов исследования рукописей большого и среднего объема

Основным содержанием этих модельных методов являются количественные данные о значимостях качественных признаков почерка,

решающие функции и решающие правила, реализующие оценку выявленной совокупности признаков в целях решения задачи исследования. Эти методы позволяют специалисту получить новую объективную количественную информацию о конкретном объекте исследования на базе значимостей признаков, установленных в результате специального статистического эксперимента на большом числе аналогичных объектов.

Каждый модельный метод направлен на решение конкретной задачи, определяемой условиями и результатами эксперимента, положенного в основу его разработки. Для решения более общих задач такие методы носят скорее обучающий характер. Для решения некоторых специальных — их применение предпочтительнее традиционных, так как позволяет получить принципиально новую информацию о свойствах объекта.

При решении идентификационной задачи на основании использования традиционной методики эксперт принимает решение в соответствии с внутренним убеждением. При применении количественной методики он делает вывод на основании суммарной значимости и соответствующей ей вероятности (надежности). Важно отметить, что кривые принимаемых решений зависят не только от количества выбранных совпадающих признаков, но и от их идентификационной значимости. Чем выше значимость признаков в выбранной совокупности, тем меньше их необходимо для принятия решения о тождестве (кривая S1). Если значимость признаков ниже, то для вынесения категорического положительного вывода необходимо больше идентификационных признаков (кривая S2). В ситуации, когда совпадающие признаки обладают низкой идентификационной значимостью, решение возможно только в вероятной форме (кривая S3). Общим условием для данных ситуаций является отсутствие существенных различающихся признаков.

Основное содержание применения модельных методов в целях решения идентификационных задач направлено на определение значимости совокупности признаков с суммарной значимостью достаточной для принятия решения. В данной таблице в 5 графе указано два значения идентификационной значимости. Если число выделенных признаков в совокупности 8—15, то берется первое значение, если 16—33 — второе.

В качестве пороговой идентификационной значимости взята суммарная совокупность совпадающих признаков, соответствующая величине, равной 10. Таким образом, вероятностно-статистические методы оценки совпадающих признаков почерка предусматривают категорический положительный вывод в том случае, если учтены все методические рекомендации и выделенная совокупность признаков соответствует вышеуказанному доверительному уровню. Важно отметить, что оценочная функция примененных модельных методов, хотя и приближается к функции заключительной экспертной оценки результатов исследования, но полностью с ней не совпадает. Конечный вывод эксперта не делается автоматически в итоге применения модельного метода, не становится формальным, а сохраняет оценочный характер.

При проведении почерковедческого исследования с использованием количественных методов исследования к сравнительному материалу предъявляются общепринятые методические требования.

При применении этих методов рекомендуется придерживаться следующего алгоритма действий:

1 этап. Выделение всех информативных признаков почерка в рукописных записях исследуемого документа. В ряде случаев из выявленной совокупности признаков удаляются взаимозависимые признаки. Результаты фиксируют согласно соответствующим методическим рекомендациям.

2 этап. Присвоение каждому признаку значимости из соответствующих таблиц. Расчет значимости совокупности признаков осуществляется суммированием их значимостей.

3 этап. Сопоставление полученной значимости с решающим правилом и формулирование на этой основе вывода.

Первый этап может быть автоматизирован не всегда или только частично, полное устранение субъективного фактора не возможно. Второй и третий этап всегда может быть автоматизирован.

Особенности применения модельных методов исследования малообъемных объектов

Понятие малообъемности почеркового объекта, тесно связанное с его малой информативностью, логически определяется его объемом и составом. Специфичность малообъемного почеркового объекта обусловила необходимость создания таких разработок, которые существенно отличаются от традиционных как по выбору и интерпретации признаков, так и по технике исследования. Применительно к подобным объектам используются формализованное разбиение их на составные части, специальная сплошная параметризация и рассматриваются количественные (измеряемые) признаки. При исследовании малообъемных объектов первоочередной задачей является полное использование всей доступной информации, содержащейся в объекте. Поэтому помимо геометрических параметров взаимного размещения, ориентации и кривизны элементов объекта изучаются еще и характеристики распределения нажима, отраженные в распределении красителя и толщине штрихов. Современные количественные методы исследования малообъемных подписей предполагают полное автоматизированное измерение всех параметров объекта и последующий расчет с применением компьютерных технологий.

Эти методы решения могут быть элементом комплексной методики установления исполнителя. В случае невозможности решения вопроса по существу, например, при исследовании слишком простой и малообъемной подписи, диагностический метод установления априорной информативности подписи может стать окончательным этапом идентификационного исследования.

Данный метод позволяет определить пригодность подписи для идентификационного исследования и является обязательной составляющей современных комплексных методик исследования этих объектов. Он предусматривает дифференциацию объектов на три класса: непригодные,

условно пригодные и безусловно пригодные для идентификационного исследования. Метод автоматизирован, характеризуется достаточной простотой применения, не требующей сложных измерений. Он предусматривает разбиение подписи на элементы. На отдельном этапе производят традиционное выделение букв, безбуквенных штрихов, росчерка. На втором — двухступенчатое алгоритмизированное разбиение подписи на звенья, представляющие собой относительно завершённые движения. Сначала выделяют крупные двигательные единицы, необходимые для определения общих признаков почерка, затем подпись разбирают на более мелкие звенья для выделения частных признаков. Для классификации дуговых движений по кривизне разработан специальный трафарет.

Структурно-геометрические (форма и направление траекторий, ориентации и протяжённости движений), координационные и нажимные характеристики выделенных звеньев охватывают весь комплекс признаков подписи и позволяют количественно представить вес каждого звена и оценить информативность почеркового объекта в целом.

Результаты применения данной методики описывают в заключении эксперта примерно следующим образом: «При исследовании подписей ... и ... применён модельный метод изучения структурно-геометрических характеристик на автоматизированном уровне с использованием компьютера и сканера. С помощью программы «Око-1» проведены измерение и статистический анализ четырёх интегральных характеристик (разность ориентаций, разность расстояний средних точек от базовой линии, отношение протяжённости движения по вертикали и горизонтали, отношение протяжённости сгибательных и разгибательных движений в рядом расположенных звеньях) и кривизны. Для измерения использованы 11 наиболее сопоставимых образцов.

В результате исследования наличия (отсутствия) отклонений за пределы вариативности по всем характеристикам для подписи «... получена значимость, равная «-279» (при пороговом значении «-150»), что является достаточным основанием для категорического отрицательного вывода».

Использование этих методов при проведении исследования малообъёмных почерковых объектов расширяет возможности экспертизы и повышает эффективность и надёжность выводов эксперта.

Анализируя возможности математических методов моделирования в почерковедческом исследовании, круг исследуемых объектов и решаемых задач, трудно переоценить роль этих исследований в современной криминалистической практике. Описанные модельные методы почерковедческих исследований доведены до практического использования. В целом этому комплексу методов присущ динамический характер, выражающийся как в постоянном совершенствовании действующих методов, так и в создании и апробации новых методов почерковедческого исследования.

Заключение

Подводя итог необходимо сказать, что методы рассмотренные выше представляют собой формализованную процедуру выявления признаков почерковых объектов на основании набора значимостей признаков информативных для решения задачи, определение решающей функции и решающего правила для формирования вывода по всей совокупности выявленных признаков.

Правильность формулирования результатов исследования, качество и полнота исследования, убедительность оценки совокупности выявленных признаков и наглядность иллюстративного материала - залог правильной оценки результатов исследования следователем и судом.

Список используемой литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. Алматы: Издательство «Норма-К», 2014. с изменениями и дополнениями на 2019 г..
2. Закон РК от 10.02.2017 г. «О судебно-экспертной деятельности » с изменениями и допол. на 2019г.
3. Приказ МВД РК № 75 от 21.07.2014 г. «Об утверждении Правил осуществления оперативно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел».
- 4.Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник / Под. ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – 990с.
- 5.Винберг Л.А., Шванкова Н.В. Почерковедческие исследования. - Волгоград, 1977. - 134-152.
- 6.Судебно-почерковедческие исследования. - Ч. 2.- Изд. ВНИИ СЭ. - М., 1971. - С. 186-221.
- 7.Почерковедение и почерковедческие исследования: Курс лекций / Под. ред. В.В. Серегина. – Волгоград: ВА МВД России, 2002. 228 с.
- 8.Судебно-почерковедческие исследования документов: учебно-практическое пособие / Под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юрлитинформ, 2006. 170 с.

Список используемой литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. Алматы: Издательство «Норма-К», 2014. с изменениями и дополнениями на 2019 г..
2. Закон РК от 10.02.2017 г. «О судебно-экспертной деятельности » с изменениями и допол. на 2019г.
3. Приказ МВД РК № 75 от 21.07.2014 г. «Об утверждении Правил осуществления оперативно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел».
- 4.Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник / Под. ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – 990с.
- 5.Винберг Л.А., Шванкова Н.В. Почерковедческие исследования. - Волгоград, 1977. - 134-152.
- 6.Судебно-почерковедческие исследования. - Ч. 2.- Изд. ВНИИ СЭ. - М., 1971. - С. 186-221.
- 7.Почерковедение и почерковедческие исследования: Курс лекций / Под. ред. В.В. Серегина. – Волгоград: ВА МВД России, 2002. 228 с.
- 8.Судебно-почерковедческие исследования документов: учебно-практическое пособие / Под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юрлитинформ, 2006. 170 с.

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. Алматы: Издательство «Норма-К», 2014. с изменениями и дополнениями на 2019 г..

2. Закон РК от 10.02.2017 г. «О судебно-экспертной деятельности» с изменениями и допол. на 2019г.

3. Приказ МВД РК № 75 от 21.07.2014 г. «Об утверждении Правил осуществления оперативно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел».

4.Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник / Под. ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – 990с.

5.Винберг Л.А., Шванкова Н.В. Почерковедческие исследования. - Волгоград, 1977. - 134-152.

6.Судебно-почерковедческие исследования. - Ч. 2.- Изд. ВНИИ СЭ. - М., 1971. - С. 186-221.

7.Почерковедение и почерковедческие исследования: Курс лекций / Под. ред. В.В. Серегина. – Волгоград: ВА МВД России, 2002. 228 с.

8.Судебно-почерковедческие исследования документов: учебно-практическое пособие / Под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юрлитинформ, 2006. 170 с.

9. Терзиев Н. В. Идентификация и определение родовой (групповой) принадлежности. М., 1961 г

10. Комплексная методика решения судебно-почерковедческих идентификационных задач, связанных с исследованием буквенных текстов: метод. пособие для экспертов. М., 1982.

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. Алматы: Издательство «Норма-К», 2014. с изменениями и дополнениями на 2019 г..

2. Закон РК от 10.02.2017 г. «О судебно-экспертной деятельности» с изменениями и допол. на 2019г.

3. Приказ МВД РК № 75 от 21.07.2014 г. «Об утверждении Правил осуществления оперативно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел».

4.Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник / Под. ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – 990с.

5.Винберг Л.А., Шванкова Н.В. Почерковедческие исследования. - Волгоград, 1977. - 134-152.

6.Судебно-почерковедческие исследования. - Ч. 2.- Изд. ВНИИ СЭ. - М., 1971. - С. 186-221.

7.Почерковедение и почерковедческие исследования: Курс лекций / Под. ред. В.В. Серегина. – Волгоград: ВА МВД России, 2002. 228 с.

8.Судебно-почерковедческие исследования документов: учебно-практическое пособие / Под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юрлитинформ, 2006. 170 с.

9. Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов. СПб., 1903.

10. Введение в судебную экспертизу: учеб. пособие / Н. П. Майлис. М., 2004.

11. Богачкина Г. Ф., Манцветова А. И., Орлова В. Ф., Собко Г. М. и др. Исследование рукописей, выполненных измененным почерком // Экспертная техника. М., 1972. Вып. 41.
12. Шахтарина Н. И. Судебно-почерковедческая экспертиза с использованием данных количественной значимости частных признаков // Экспертная техника. М., 1968. Вып. 26.
13. Техника экспертизы документов: Графическая экспертиза документов. М., 1965. Вып. 1.
14. Левицкий А. Б., Молоков Э. П., Серегин В. В., Сосенушкина М. Н., Колесова Е. Ю. Методика вероятностно-статистической оценки совпадающих частных признаков почерка в прописных буквах русского алфавита: учеб. пособие. М., 1996.
15. Использование интегративных (особенных) признаков при идентификационном исследовании почерка: метод. письмо для экспертов. М., 1987.
16. Орлова В. Ф., Кринский В. И. Возможности использования теории вероятностей для оценки различий частных признаков почерка // Экспертная техника. М., 1969. Вып. 27
17. Орлова В. Ф. О некоторых возможностях вероятностной оценки различий частных признаков при проведении судебно-почерковедческих экспертиз: метод. письмо. М., 1970.
18. Самороковский В. М. Координатно-графический метод исследования почерка. Воронеж, 1973
19. Самороковский В. М. Криминалистическая экспертиза почерка с применением математической модели вариационности признаков // Экспертная техника. М., 1977. Вып. 55.
20. Судебно-почерковедческая экспертиза: пособие для экспертов-почерковедов и судебно-следственных работников. М., 1971. Ч. 1.
21. Кошманов М. П. О моделировании признаков почерка методом оптического интегрирования // Экспертная практика и новые методы исследования. М., 1983. Вып. 14.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
I ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	4
1.1 Жазу мен қолтаңба түсінігі. Қолтаңбаның жеке даралығы және салыстырмалы тұрақтылығы. Адамның жазу-қозғалыс дағдысының қалыптасуы	4
1.2 Криминалистикалық қолжазбатанудың пәні. Криминалистикалық қолжазбатануды әзірлеуде жаратылыс және техникалық ғылымдардың рөлі. Жазу зерттеуі дамуының қысқа очеркі	6
1.3 Қолжазбатану зерттеуін жүргізу кезінде шешілетін міндеттер	9
II ЖАЗУДЫҢ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ	11
2.1 Криминалистикалық зерттеудегі идентификациялық белгілердің түсінігі	11
2.2 Жазу тілінің идентификациялық белгілері	12
2.3 Қолтаңбаның жалпы белгілері	16
2.4 Қолтаңбаның жеке белгілері	18
III ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ӘДІСТЕМЕСІ	20
3.1 Қолжазбатану зерттеуі әдістемесінің жалпы ережелері	20
IV ҚОЛЖАЗБА ЗЕРТТЕУІНІҢ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН МОДЕЛЬДЕУДІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ	27
4.1 Қарапайым жағдайда орындалған(өзгертілген қолтаңбамен) үлкен және орта көлемді мәтіндерді идентификациялық зерттеуінің әдістемесі	27
4.2 Әріпті мәтіндерді зерттеу кезінде қолтаңбаны әдейі өзгерту фактісін анықтаудың әдістемесі	29
4.3 Жеке орындаушының қасиеттерін анықтау әдістемесі	30
Қорытынды	35
Пайдаланылған әдебиет	37
1 Теоретические основы почерковедческого исследования	38
1.1 Понятие письма и почерка. Индивидуальность и относительная устойчивость почерка. Формирование письменного - двигательного навыка человека	38
1.2 Предмет криминалистического почерковедения. Роль естественных и технических наук в разработке криминалистического почерковедения. Краткий очерк развития исследования письма	41
1.3 Задачи, разрешаемые при проведении почерковедческого исследования	43
Заключение	45
2 Идентификационные признаки письма	46
2.1 Понятие идентификационного признака в криминалистических исследованиях	46
2.2 Идентификационные признаки письменной речи	48
2.3 Общие признаки почерка	52

2.4 Частные признаки почерка.....	54
3 Методика проведения идентификационного почерковедческого исследования.....	56
3.1 Общие положения методики почерковедческого исследования	56
3.2 Стадии исследования	57
4 Математические методы моделирования, применяемые в решении идентификационных задач почерковедческого исследования.....	65
4.1 Методики идентификационного исследования текстов большого и среднего объема, выполненных в обычных условиях (измененным почерком)	65
4.2 Методики установления факта намеренного изменения почерка при исследовании буквенных текстов.....	67
4.3 Методики установления свойств личности исполнителя	68
Заключение	74
Список используемой литературы:	75

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚОЛТАҢБА ЖАЗБАСЫН ЗЕРТТЕУІ**

**ПОЧЕРКОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

*Оқу құралы
Учебное пособие*

Формат 60x84¹/₈. Печать офсетная.
Бумага офсетная. Усл. печ. л. 33.

Формат 60x84¹/₈. Офсеттік басылым.
Офсеттік қағаз. Шарты баспа табак 33.

Кафедра криминалистики
Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова

Қараганды 2015